

Dr.**Osman KARLANGIÇ**osmankarlangic@mynet.com

Eser Geçmişi: 24 Kas 2017 / 7 Ara 2017

DOI: 10.21551/jhf.357613

Ahmet Cevdet Paşa'ya Göre Tanzimat Dönemi Osmanlı Devlet Ricalı

*According to Ahmet Cevdet Pasha, the Ottoman State's Rical
(Statesmen in High Positions) in the Tanzimat Period*

ÖZET

Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti yaptığı reformlarla Avrupa devletler sistemine dâhil olmayı amaçlamıştır. Batılılaşma yönünde atılan adımlarda zaman zaman aşırıya kaçılmış ve devlet bundan zarar görmüş, halkta da devlet ricaline karşı kızgınlıklar meydana gelmiştir. Bu dönem, devlet adamları arasında çekişmelerin oldukça fazla olduğu; israf, iltimas ve rüşvetin önünün alınamadığı, Avrupa devletlerinin müdahalelerinin önüne geçilemediği bir zaman dilimine denk gelmektedir. Adeta, iktidarda kalmanın herhangi bir devletin desteğine bağlı olduğu bir devir yaşanmıştır. Bu çalışmanın amacı, bütün bu yaşananları dönemin bizzat şahidi olan ünlü vakanüvis Ahmet Cevdet Paşa'nın objektif bakış açısıyla anlatmaktır. Ayrıca, onun verdiği bilgiler ışığında, Tanzimat Dönemi devlet ricalinin nasıl bir zihniyete sahip olduğunu ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Reşit Paşa, Ali Paşa, Fuat Paşa, Rical,

ABSTRACT

During the Tanzimat Period, the Ottoman State aimed to be included in the system of European states with reforms that the state made. At times in the direction of westernization, it was exaggerated from time to time, and the state had suffered from it, and the people had become angry with the government. This period coincided with a period of time when there was considerable controversy among statesmen; in which waste, incentives and bribery could not be avoided, and the intervention of the European states could not be prevented. Almost, there had been an era in which the stay in power depended on the support of any state. The purpose of this study is to explain all these living things with the objective point of view of Ahmet Cevdet Pasha who was the famous witness; in addition, in the light of the information he gave, is to reveal what kind of mind the state authority (rical) had.

Keywords: Mustafa Reşit Pasha, Ali Pasha, Fuat Pasha, Rical,

Giriş

Tanzimat Dönemi, Türkiye’de Batılılaşmanın önemli dönüm noktalarından biridir. Bu dönemde devlet adamları diplomatik yollarla devleti ayakta tutmaya, diğer taraftan modernleştirmeye çalışmışlardır. Osmanlı Devleti’ni yönetenler, bunu yaparken çekişmeler ve ayak oyunları ile birbirlerine düşmüş, iktidarda kalmak için Avrupa devletlerinden herhangi birine yaslanma gereği duymuşlardır. Bu dönemi yaşayan Ahmet Cevdet Paşa, ilişkileri tarafsız bir gözle tahlil etmeye çalışmış, bu tahlilde aslında Osmanlı Devleti’nin çöküş nedenlerini de ortaya koymuştur.

Ahmet Cevdet Paşa, Tanzimat Dönemi politikalarını çok yakından takip etmiş önemli bir devlet adamı ve tarihçidir. Onun, iç ve dış politik ilişkilerde devlet ricalini çok yakından takip ettiği görülmektedir. İç politikayı: “*Asrın politikası ise herkes kendi tarafını kayırmak ve memurîn içinde taraftarlarını çoğaltmak hususlarından ibaret idi. Devleti bir selamet yola ulaştırmak vazifesini bırakıp kendi menfaatlerini düşünüyorlardı*”¹ diyerek izah etmektedir. Yine Ahmet Cevdet Paşa’nın belirttiğine göre, devletin eski kuvveti kalmadığı gibi, erkânın evvelki şan ve şerefi zail olmuş, her biri kendisine bir sığınacak yer bulmak üzere sefaretlerden birinin himayesine girmişlerdi. Bundan dolayı ecnebi müdahalesi aleni surette cereyan eder olmuştu.²

Bu dönemde devlet ricali, rakip gördükleri kişilerin taraftarı olan diğer devlet adamlarını da görevden azletmek için uğraşmaktaydılar. Bazen Padişah dahi bu duruma tepki göstermekteydi.³ Paşa; atamalarda liyakate önem verilmediğini, devrin ileri gelenlerin israf içerisinde olduğunu belirtmiştir. Devlet ricalinden, iltizamdan Rumeli payesi almış olanların *alim olsun, cahil olsun* reisül-ulema denilerek beş bin kuruş maaş aldıklarını, bununla güzelce geçinmek yerine memurların ve müderrislerin sefahatlerini arttırdıklarını, iltizamdan devrin ileri gelenlerinin külfetsiz ve külliyetli kazançlar elde ettiklerini belirterek, bunun hazinenin malını kayırmayla vermek anlamına geldiğini söylemektedir.⁴

İstanbul’un sosyal hayatındaki değişikliklerin nedenlerini açıklamaya çalışmıştır. Onun ifadesine göre, bu dönemde esnaf zengin olmuş, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa hanedanından birçok kişi İstanbul’a gelerek harcamalar yapmışlardır. Yaşantıları ile İstanbul zenginlerine kötü örnek olmuşlar, onların alafranga giyimi İstanbul’da hatta sarayda bile örnek alınmıştır. Bu hanedanın mensupları yalılar ve evler aldıklarından evlerin fiyatları yükselmişti. Ticarete ithalat ve ihracat dengesi bozulmuş; Şirket-i Hayriyye vapurları işlemeye başlayınca Boğaziçi şenlenmiş, sahiller değer kazanmıştır. Maliye ise devletin gelir ve giderini karşılayamamaktaydı. Gelir-gider dengesine önem verilmiyordu. Aylıklar ödenemeyecek duruma gelince herkesi bir telaş almış; hazine iflas edecek telaşına, ayrıca padişah duyarsa ne olur korkusu eklenmiş ve komisyon oluşturulmuştu. Masrafların gelirleri hayli aştığı görülmüş, 1852’de mali meseleler

1 Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, yayınlayan Cavid Baysun, c. I, Ankara 1991, s. 87.

2 Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, yayınlayan Cavid Baysun, c. II, Ankara 1991, s.15.

3 Kıbrıslı Mehmet Paşa, müsteşar-ı sadr-ı ali Şevket Bey ile Efka-ı hümayun müfettişi Necib Efendi’nin azillerini arz etmiştir. Padişah; “*Bu değil illa Reşit Paşa’ya dokunmaktadır. Anınla ne alıp veremiyorlar. O adam mansıb dahi istemiyor. O dahi kalkıp da anlar ile uğraşsa hakkı yok mu?*” demiştir. *a.g.e.*, s. 86.

4 *a.g.e.*, s. 19.

konusılmaya başlanmıştı. Fuat Efendi istikraz yolunu tavsiye etmiş, istikraz alınmaya başlandıktan sonra önü alınamamıştı. Rusya muharebeleri dolayısıyla mecburiyetten altın istikraz edilerek, bu surette istikraza alılmıştı.⁵

Cevdet Paşa, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale ettiklerine ve kendi taraftarı olan devlet ricalini başa getirmek için yaptıkları çalışmalara dair bilgiler vermiştir: Fransız sefaretinin, Reşit Paşa'nın güç kaybetmekte olduğunu; Mahmut Nedim Bey, Safveti ve Rıza Paşalar sayesinde Fransız politikasının galebe çalacağını düşündüğünü belirtmiştir.⁶

O, Kırım Savaşı sonrası Rusya'nın gelişmesini takdir etmiş ve Osmanlı Devlet ricalini eleştirmiştir: "Kırım Muharebesi, Rusyalılar için güzel bir rüzgâr oldu. Bizler ise kayıtsız halde, gaflette kaldık ve pek garip sefahatlere daldık."⁷ Denizcilik faaliyetlerindeki lakaytlık hakkında da bilgi vermiştir. Gemilerin tamir edilmesi konusundaki eksiklikleri Kars ve Silistre adlı iki Osmanlı vapurunun batması dolayısıyla ortaya koymuştur. Bu gemilerin batması kaza ise de Bahriyenin bilgi noksanlığıyla beraber Bahriye zabitanının ihmalinin inkâr edilemeyeceğini, ekseri tamire muhtaç olan gemileri, "*Haydi bir sefer daha etsinde icâbına bakarız.*" diyerek sefere gönderdiklerini anlatmıştır.⁸

O, Tanzimat politikalarını anlatırken özellikle Islahat Fermanı ve müsavilik üzerinde durmuştur. Ferman okunurken bulunan ricali şöyle sıralamaktadır: "*B'ilcümle vükela âzay-i mecalis b'il-fiil mansıb ve memuriyetlerde bulunan ulema ile beraber, patrikler ve hahambaşı ve metropolitler ve rum milleti muteberanından bazıları hazır bulundu.*" Azledilenlerden kimsenin davetli olmadığını, o gün havanın puslu olduğunu ve Zekiye Sultan vefat ettiğinden Ferman'ın okunmasının biraz geciktiğini anlatmıştır⁹. Islahat Fermanı'nın ilanıyla Müslüman tebaa ile gayrimüslim tebaa hukuk önünde *müsavi* olmuştu. Cevdet Paşa, Ferman'ın Müslümanlar üzerindeki tesirini gözlemlerken, bunun ehl-i İslam'a pek ziyade dokunduğunu, ehl-i İslam'dan birçoğunun: "*Aba ve ecdadımızın kaniyle kazanılmış olan hukuk-ı mukaddese-i milliyemizi bugün ga'ib ettik. Milleti-i islamiye millet-i hakime iken böyle bir haktan mahrum kaldı. Ehl-i islama bu bir ağlayacak ve matem edecek gündür.*" diye söylenmeye başladığını aktarmıştır. Gayrimüslim tebaa için o gün sevinç günü idi. Ancak, patrikler ve sair ileri gelen ruhbanlar da fermandan hoşnut olmamışlardı. Rumlar, Ferman'ın ilanından önce ehl-i İslamdan sonra diğerlerinden daha muteber olduklarından bunlardan bazıları: "*Devlet bizi yahudilerle beraber etti. Biz islamın teveffukuna razı idik.*" diye itiraz etmekteydiler. Ferman okunurken orada bulunanların ekserisinin yüzü asıktı. O, Islahat Fermanı ilan edilince bazı Tanzimat ricalinin takındığı tavrı iğneleyici bir üslupla eleştirmiştir: "*Ancak bizim ziy-i islamda¹⁰ bulunan bir takım çelebilerin yüzlerinde eser-i beşâset¹¹ görülüyordu.*" Bunlardan bazılarının "*teba'ay-i gayr-i müslime ehl-i islam içine yayılıp mahalleler mahlût olacak emlakimizin fiatı terakki ve*

5 *Tezâkir I* s. 20-21.

6 *a.g.e.*, s. 32

7 *Tezâkir II*, s. 49.

8 *a.g.e.*, s. 74.

9 *Tezâkir I*, s. 12.

10 Görünüşi Müslüman.

11 Sevinç, mutluluk.

medeniyet tevessü' eder." demelerinden hoşnut olmamıştır.¹²

Müslümanların bir kısmının, müsaviliği gayrimüslimlerin her şeyini benimsemek olarak algıladıkları ve Müslümanlarla alay ettikleri Said Bey'in şu sözlerinde açıkça ortaya çıkmaktadır. Ferman okunduktan sonra hocalardan biri namaz kılarken Said Bey: "*Ne kılıyorsun Hoca Efendi Ferman okundu görmedin mi. Teba'a-i gayr-i Müslime ile beraber olacağız*".¹³ demiştir. Bir kısım insanların Ferman'ın hayata geçmemesi konusunda ümitler besledikleri, Islahat Fermanı'nın ilanından dolayı Vükelay-ı Hazıraya kırgın oldukları, onların aleyhinde olup kınadıkları Cevdet Paşa tarafından ortaya konulmaktadır. Vükelay-ı Hazıranın bu nedenle, Müslümanlar tarafından yerilse de ecnebiler arasında sevildiklerini ve Reşit Paşa'ya galebe çaldıklarını ifade etmiştir. İngiliz, Fransız ve Avusturya elçileri, önceki vükelanın her hususta işi zorlaştırdığından şikayetçi iken, Vükelay-ı Hazıranın beklentilerin de ötesine geçtiğini söylemekteydiler. Müslümanların tepkileri karşısında sefirlerin sorumluluğu bir diğerine yıkma çabaları görülmüştür. Cevdet Paşa, İngiliz sefiri Canning'in, bu fermanı hazırlayan komisyona ön ayak olması sonucu, önceleri İngiliz politikasına meyilli olan "*ehl-i islamin meyl-ü muhabbetine*" halel geldiğini belirtmiştir.¹⁴

Onun eleştiri noktalarından birini de maddelerin bazılarının müphem surette yazılarak vükela tarafından Avrupalılara başka türlü Müslümanlara başka türlü tefsir edilmesi oluşturur. Cevdet Paşa, Islahat Fermanı'nın en ağır maddesi olarak gayrimüslim tebaanın kanun önünde müsavatını görmektedir. Tebaa için en ağır yük olan askerlik vazifesini yapmadıkları halde "*hukuk-ı politikyyede musavlatları bir emr-i gariptir.*" demektedir. Ona göre Ferman, Osmanlı Devleti tarafından verilmiş bir müsaadeden ibaret görünüyorsa da antlaşmaya dahil edilmiş olduğundan söz verilmiş haklar sınıfına girmekte, bu nedenle bağlayıcı niteliği bulunmaktadır. Görüşmeler Hristiyan tebaanın mezhep hukuku ve adliyesi üzerine cereyan ederken politik haklar sonradan ilave edilerek husumet defedilmişti.¹⁵ Buna mukabil, Paris Barış Antlaşması'nın, politika erbabı tarafından güzel bir muahedenin akd olunduğu şeklinde değerlendirildiğini ancak, antlaşmaya Hristiyan tebaanın hukuk önünde müsaviliğini belirten bir fermanın eklenmesine itiraz ettiklerini bu durumdan hoşnut olmadıklarını ifade etmiştir.¹⁶

Bu çalışmaya konu olan Tanzimat ricali, Cevdet Paşa'nın gözüyle anlatılmaya çalışılmış, o dönemin devlet adamlarının izlediği politikalar, kişilikleri ve aralarındaki çekişmeler yine onun gözüyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çünkü Cevdet Paşa verdiği bilgilerde tenkite önemli ölçüde yer vermiş ve objektif değerlendirmelerde bulunmaya çalışmıştır. Ayrıca devlet adamlarının çoğuyla olan yakın ilişkileri ve vakanüvislik görevi, devletin en mahrem sırlarına ulaşma imkânı da sağlamıştır. Bu nedenle verdiği bilgiler Tanzimat Dönemi'nin daha iyi anlaşılması konusunda vazgeçilmez öneme sahiptir. Cevdet Paşa'nın çizdiği devlet adamı

¹² *Tezâkir II*, s. 68.

¹³ Bu söz Kaymakam Paşa'ya ihbar olunmuş, o da Sait Bey'i huzuruna çağırarak: "*senin ağzını yırtarım.*" diye tekdir etmişti. Sait Bey istifa etmiş, ayrıca Kaymakam Paşa'nın kayını olan Besim Bey'in konağına giderek tevbe etmiş, sakal bırakmış idi. *a.g.e.*, s. 69.

¹⁴ Fransız elçisinin: "*Devlet-i aliyyenin bu kadar feda-karlık edeceğine me'mul etmez idik. Canning ne dediyse vükalay-ı Devleti allıyye kabul etti. Eğer biraz dayanılmış olsaydı ben bazı mertebe kendilerine yardım ederdim*" dediği işitilmişti. Fransız elçisinin bu ifadelerinin amacı Müslümanların öfkelerini İngiliz elçisinin üzerine yöneltmekti. *a.g.e.*, s. 69-70.

¹⁵ *a.g.e.*, s. 71-74.

¹⁶ *a.g.e.*, s. 87-88.

portresi dönemini aşan değerlendirmeler olarak görülmelidir. Bu çalışmada; Ahmet Cevdet Paşa'nın verdiği bilgilerin önemine binaen Tanzimat ricali hakkında en küçük bir ayrıntı dahi atlanmadan, Ahmet Cevdet Paşa'nın gözünden onların devlet adamlığı aktarılmaya çalışılmıştır.

1. Tanzimat Dönemi Devlet Ricali

1.1. Mustafa Reşit Paşa (1800-1858)¹⁷

Mustafa Reşit Paşa, Yakınçağ Türk tarihinin en etkili kişilerinden biridir. O, bazı tarihçilere göre *Koca* veya *Büyük* diye anılmakla birlikte bu hükme herkes katılmamaktadır. Çünkü Mustafa Reşit Paşa, bazı konularda sanıldığı kadar zamanı aşan bir etkiye sahip değildir¹⁸. Onunla ilgili Cevdet Paşa'nın görüşlerini ortaya koymadan önce Avrupalı devlet adamlarından bir kaçının görüşlerini de belirtmek gerekir. Fransız elçisi Pontois, Mustafa Reşit Paşa hakkında; "*Reşit Paşa'da Kendini gösterme ve yükselme merakı aşırıdır. Bu yönü biraz övülür ve pohpohlanırsa büyük taviz elde etmek için küçük şeyler üzerinden tavizler verilirse, ondan her şey elde edilebilir...*" demektedir. Fransız Dışişleri Bakanı Guziot ise: "*Reşit Paşa'nın yaptığı işlerde başarılı olması için bir yönü eksikti. Onda Türklük vasfı çok azdı. Daha çok bir Avrupalı diplomata benziyordu...*"¹⁹ diyerek onun hakkındaki düşüncelerini ifade etmektedir.

Ahmet Cevdet Paşa, Mustafa Reşit Paşa ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Mısır Meselesinin çözümünde Tanzimat'ın ilanının önemini: "*Reşit Paşa Devleti büyük bir muhataradan kurtardı. Emniyet-i can ve ırz ve mal kaziyesini mütekeffil olan Tanzimat-ı Hayriyye'yi te'sis ile ammeye büyük iyilikler etmiş oldu.*" diyerek açıklamaktadır. Avrupalılar ile fazla görüşme ve karantina uygulanması gibi yeni usullere düşkünlüğünden dolayı bazıları Mustafa Reşit Paşa'ya din işlerine aldırılmayan biri gözüyle bakmaktaydı.²⁰ Cevdet Paşa'ya göre; Mustafa Reşit Paşa devlette büyük işler yaparak kendini ispat etmiş ve pek büyük şan kazanmış

17 Mustafa Reşit Paşa (1800-1858) İstanbul'da doğmuştur. II: Bayezid evkafı ruznamçecisi Mustafa Efendi'nin oğludur. Okuma yazmayı babasından öğrenmiş ardından medreseye başlamıştır. Mora İsyanının bastırılmasında görevli Seyyid Ali Paşa'nın mühürdarı olarak 1821'deki sefere katılmış, bir kaç yıllık aradan sonra Sadaret Mektubu kalemine intisap etmiştir. 1828'de orduda katip, 1830'da Mehmet Ali Paşa'ya gönderilen Pertev Efendi'nin yanında ikinci katip olarak görev almıştır. 1831'de amedi vekili, 1832'de amedi tayin olunmuş, 1834'te fevkalade orta elçi olarak Paris'e gitmiştir. Amacı Cezayir'in tekrar Osmanlı Devleti'ne iade edilmesini sağlamaktır. Ancak, bunda başarı elde edememiştir. İstanbul'a gelmiş, daha sonra Paris büyükelçiliğine atanmıştır. 1836'da Londra büyükelçiliği görevine getirilmiş, aynı yıl Hariciye müsteşarlığına yükselmiştir. 1837'de Hariciye nazırı olmuş, 1838'de İngiltere ile ticaret antlaşması imzalamıştır. Aynı yıl Londra büyükelçiliğine atanarak İstanbul'dan uzaklaştırılmış, 1839'da Tanzimat'ın ilanını sağlamıştır. Mısır Meselesinin Osmanlı Devleti lehine çözülmesinde önemli rol oynamış ancak, 1841'de Mısır valisinin etkisiyle görevden alınmıştır. Arkasından Paris büyükelçiliğine tayin edilmiş, Hastalığı nedeniyle yurda dönmek zorunda kalmıştır. 1843'te beşinci defa Paris büyükelçiliği görevine getirilmiş, 1845'te Hariciye Nazırı, 1846'da sadrazam olmuştur. 1848'de azledilerek Meclis-i Aliyye'ye memur tayin edilmiş ve aynı yıl tekrar sadrazam olmuştur. Devlet erkani arasındaki anlaşmazlıklar üzerine 1852'de sadareten azledilerek Meclis-i Vala reisliği görevine getirilmiştir. Aynı yıl tekrar sadrazam olmuş ve tekrar azledilmiştir. 1853'te üçüncü defa Hariciye nazırı olmuş, 1854'te Rusya'ya karşı bir ittifak antlaşması imzalamıştır. 1854'te tekrar geldiği sadareten 1855'te istifa etmek zorunda kalmış, 1856'da gittiği Mısır'dan dönüşünde beşinci defa sadrazam olmuştur. 1857'de azlolanarak Meclis-i Ali Tanzimat reisliğine getirilmiştir. 1857'de altıncı defa sadrazam olmuş ve 1858'de vefat etmiştir.

Ercüment Kuran, "Reşit Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, c.9, İstanbul, MEB, 1964, s.701-705.

18 Tuncer Baykara, "Mustafa Reşid Paşa'nın Medeniyet Anlayışı", *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*, Ankara 1985, s.49.

19 Bayram Kodaman, "Mustafa Reşid Paşa'nın Paris Sefirlikleri Esnasında Takip Ettiği Genel Politikalar", *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*, Ankara 1985, s.75.

20 *Tezâkir I*, s. 8.

bir devlet adamı idi. Bu olumlu değerlendirmelerde bulunurken diğer taraftan da olumsuz yönlerini eleştirmiştir. Onun, rakiplerine karşı *esâfilden* bir takım adamları getirip devleti onlar ile yönetmeye kalkmasını başa çıkılmayacak bir yol olarak görmüştür. Mustafa Reşit Paşa, 1857'deki sadaretinde kalemiye ve mülkiyeye pek çok rütbelere vermişti. Bu sadaretinde Hazine-i Hassa'nın borcunun iki yüz bin keseden fazla artması, Mustafa Reşit Paşa hakkında haylice konuşulmasına neden olmuştu. Mustafa Reşit Paşa, devlette başarılarıyla konuşulmuş iken, her sadarettten ayrılmasında *bir kabuğu soyularak* azamet-i şanına hayliden hayli kusur gelmişti.²¹ Yine 1857'de Abdülmecid Han'ın, Mustafa Reşit Paşa'nın konağına teşrif etmesini, Onun rakipleri olan Vükelay-ı Hazıraya karşı şanını artırması olarak görmüştür. Reşit Paşa'nın son sadaretini ve ölümünü anlatırken onun hakkındaki duyguları da açıkça görülmektedir. Ahmet Cevdet Paşa'nın belirttiğine göre; Mustafa Reşit Paşa, 1857'de sadarete geldiğinde herkesle iyi geçinmiş, çırakları olan Ali ve Fuat Paşalar dahi onunla ittifaka meyletmişlerdi. Onlar ile Mustafa Reşit Paşa arasına nifak tohumu ekenler mahcup olmuşlardı. O, Mustafa Reşit Paşa'daki bu değişikliğin nedenini "*halktan ve devletten bir halâllik dilemek*" olarak açıklamıştır. Mustafa Reşit Paşa son sadaretinde herkesle barışarak gücenmiş olduğu kimseleri affetmişti. Başkalarıyla uğraşmaktan vazgeçmesi herkesin birlik içinde hareket etme isteğine neden olmuş; Vükela sıkı sıkıya devlet işlerinin tanzimine başlamıştı.²²

Mustafa Reşit Paşa daha sonra hastalanmış, tabipler hastalığın nüzûl olduğunu anlayamamışlar ve nezle tedavisi uygulamışlardır. O, Mustafa Reşit Paşa'nın ölümü hakkındaki hislerini anlatırken şöyle der: "*Pederimden ziyâde ana ağladım.*" Sonra cenaze merasimini anlatırken onun kişiliği hakkında bilgi vermiş, hayattayken onu sevmeyenlerin bile vefatına üzüldüklerini anlatmıştır: "*İbtida Âli Paşa tabûtu altına girmeye seğirdince orada bulunan diğer vükelâ ve me'murin ve sâir nâsa pek acip te'sir eyledi. Cümlesi ağlamaya başladı. Vükelâ ve me'murin birbirine girdi. Bu hal ise esnây-ı râhda bulunan milel-i sâireye bile te'sir ederek sunûf-ı nâsın kimi gözlerinden eşk-i tahassür ve kimi yüzlerinde âsâr-ı te'essüf ve te'essür müşâhede olunuyordu.*" Bu cenaze törenindeki izlenimlerinden yola çıkarak Reşit Paşa'nın o asırda ne büyük adam olduğunun herkes tarafından anlaşıldığı sonucuna varmıştır. Mustafa Reşit Paşa'nın hayatında ona gereken değerin verilmediğini ancak, vefatında muhterem olarak elden ele tabut ile götürüldüğünden bahsetmiştir.²³

Ahmet Cevdet Paşa, gerek Mustafa Reşit Paşa'yı gerek Arif Hikmet Beyefendi'yi kıymet bilen ve cömert tabiatlı insanlar olarak tanıdığını ve hiç düşünmeden onlarla ilişki kurduğunu söylemiştir.²⁴ Mustafa Reşit Paşa'nın söylediğini yazmak, yazdığını söylemek gibi bir hasleti olduğundan bahsederek bir kâtibe uzun bir hikaye anlattığında katibin kuvvetli hafızası olup onun söylediklerini aynıyla zapt ederse güzel bir müsvedde olacağını ve düzeltmeye ihtiyaç duymayacağını dile getirmiştir.²⁵

Ahmet Cevdet Paşa, zaman zaman eski düşünce anlayışına sahip olanlarla Tanzimat ricalini karşılaştırmıştır. Ona göre Mustafa Reşit Paşa takımı, eğitimi yayararak devleti yeni usullerle Avrupa'ya uygun olarak tanzîm etme düşüncesindeyken, eski düşünce sahipleri ise

21 *Tezâkir II*, s. 30-31.

22 *a.g.e.*, s.36-40-41.

23 *a.g.e.*, s. 41.

24 *a.g.e.*, s. 18-19.

25 *a.g.e.*, s. 57.

onlara düşmanca bakmaktaydı.²⁶ Yine bu dönemde yapılan usulsüzlükleri de ortaya koyar; Kaptan-ı Derya Mehmet Ali Paşa sadrâzam olunca Reşit Paşa'nın sarrâfı olan Mıgırdıç'ın defterlerine el konulmuş, Mustafa Reşit Paşa'ya yakın olan bir hayli kişinin iltizamlardan kâr hisseleri alarak çok büyük kazançlar elde ettikleri görülmüştü. Bu durum, Mehmet Ali Paşa tarafından padişaha arz olunmuş ve bu esnada Mehmet Ali Paşa: "*Reşit Paşa bizleri irtikâb ile ithâm eder. Kendisi iffet da'vâsında bulunur. Bak Hazîne-i devleti nasıl yağma etmişler*" demiştir. Ahmet Cevdet Paşa bu listede kendi adı bulunmadığı için iftihar etmektedir.²⁷

1.1.2. Tanzimat Politikaları ve Mustafa Reşit Paşa

Mustafa Reşit Paşa'nın hizmetlerinin önemli bir kısmı Hariciye Nezaretinde geçmiştir. Dışişlerindeki görevi sırasında Osmanlılarla İngiliz ve Fransızlar arasında önemli yakınlaşma sağlamış ve Rusya'ya karşı bu devletlerin desteğini sağlamayı başarabilmiştir. Osmanlı Devleti üzerinde zıt menfaatleri bulunan devletler arasında *çelişkiler dengesi* kurarak, devletin devamını onlara sağlatmayı düşünmüştür. Ayrıca, Osmanlı Devleti'ni modernleştirmede Avrupa'nın tasvip ve yardımını temin etmeyi hedeflemiştir.²⁸

Cevdet Paşa'nın, Mustafa Reşit Paşa'yı anlatan bazı sözleri vardır: "*Utarit yıldızı gibi, cirmi küçük kadri büyük, Devlet-i Aliyye'de diplomasi usulünü vaz' eden.*" Onun, Avrupa devletleri arasında ittifak oluşturup Mısır Meselesini halletmek için uğraşırken, bu meseleyi Tanzimat'ın ilanına raptederek iki işi birlikte yapma gayreti içinde olduğunu belirtmiştir. Böylece Avrupa'nın desteğini sağlama düşüncesini taşıdığını, eski düşünceye sahip vükelanın ise bu durumdan hoşnut olmadığını, Mısır Meselesi hallolunca "*Tanzimat'ın temellerini yıkmak mümkün olur.*" düşüncesiyle Mısır Meselesinin çözülmesi için fermana rıza göstermekte olduklarını ifade etmiştir. Meselenin çözümünde Mustafa Reşit Paşa'nın, Mısır Valisi'nin de diğer eyalet valilerinden fazla hiçbir imtiyazı olmadığını kabul ettirdiğini söylemektedir.²⁹ Mustafa Reşit Paşa, Tanzimat'ın uygulanmasında taassup göstermekteydi. O, Cevdet Paşa'nın gözünde dürüst bir insandır. Çünkü Paşa, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın, ödemesi gereken 80 bin kese altın tutarındaki yıllık vergiyi 60 bin kese altına indirmek için, Mustafa Reşit Paşa'ya 60 bin altın teklif ettiğini yazmıştır. Rüşvet olarak verilen altını reddedince Mehmet Ali Paşa'nın, onu Hariciye nazırlığı görevinden azlettirdiğini anlatmıştır. Onun azledilmesinden sonra, Mehmet Ali Paşa'nın ödemesi gereken paranın yıllık 60 bin kese altına düşürülmüş olduğunu yazmıştır.³⁰

Mustafa Reşit Paşa'nın yerine Rıza Paşa geçmiş, Tanzimat'a ait birçok iş aksamış ancak, Tanzimat'ın aslına dokunulmamıştır. Ahmet Cevdet Paşa, daha sonra Rıza Paşa'nın yerine 1848'de tekrar atanan Mustafa Reşit Paşa'nın daha önceki kadar başarılı olamadığını dile getirmiştir. Paşa'da daha önceki dirayet ve azmin kalmadığını, büyük binalar yapma, servet edinme hevesine kapıldığını, oğlunu saraya damat yapma çabası içine girdiğini, saray ağalarına himmet eder duruma düştüğünü ve sonunda da azledildiğini belirtmiştir.³¹

²⁶ a.g.e., s. 23.

²⁷ a.g.e., s. 63.

²⁸ Kodaman, s.72-74.

²⁹ a.g.e., s. 6-7.

³⁰ Tezâkir I, s. 8.

³¹ a.g.e., s. 10

Mustafa Reşit Paşa, Sarım Paşa'dan sonraki sadaretinde Mülteciler Sorunuyla karşılaşmış ve mültecileri Rusya'ya vermeyi reddetmiştir. Bu nedenle Avrupa ve ABD'de büyük şöhret kazanmıştır.³² Aynı dönemde İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz kurma mücadelesi vermekteydiler. Süveyş Kanalı'nı açma mücadelesinde Babiali, her iki tarafı da kırmamaya çalışmakta ve bunun sonucunda ortada kalmaktaydı. Bu esnada Abbas Paşa'nın yerine Sait Paşa Mısır valisi olmuştu. O, İngilizlere gücendiğinden kanal için Fransızlarla anlaşmış, Babiali'den de onay istemişti. Hükümet adına Sait Paşa'ya uyarı niteliğinde mektup yazılmış, o da bu mektubu Fransızlara göstermişti. Bunun üzerine Fransız maslahatgüzarı ile ters düşen Reşit Paşa istifa etmiş, yerine Viyana Kongresi'ne memur edilen Ali Paşa, Hariciye Nezaretine de Fuat Paşa getirilmişti (1855).³³ Cevdet Paşa, Mustafa Reşit Paşa'nın izlediği dış siyaseti, "*Avrupa'nın siyasi dengesini daima göz önünde tutmak ve Devlet-i Aliye'nin Rusya'ya karşı yalnız kalmaması için çareler aramak*" olarak açıklamıştır. Onun; Fransa, İngiltere, Sardunya devletlerini Rusya aleyhine ittifaka razı ettiğini dile getirmiştir.³⁴

Kırım Savaşı sırasında devlet ricalinin kendi arasında çekişmeler yaşamasını "*manevi muharebeler etmekte idiler*" diyerek ifade etmiştir. Mustafa Reşit Paşa'nın, Mehmet Ali Paşa'yı sürmek için, Kıbrıslı Mehmet Paşa'yı sadrazamlık makamına getirdiğini ancak, Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın sadarete gelince Mehmet Ali Paşa konusunda Mustafa Reşit Paşa'ya verdiği sözden vazgeçtiğini belirtmiştir. Bunun üzerine Reşit Paşa'nın O'nun sadarettten indirilmesini sağlayarak 1854'te sadarete geçtiğini anlatır. Ahmet Cevdet Paşa, Devlet ricalinden Mustafa Reşit Paşa'nın İngiliz politikasına, Ali ve Fuat paşaların ise Fransız politikasına meyilli olduğunu söylemektedir.³⁵

Ahmet Cevdet Paşa, devlet ricalinin eline geçen fırsatları değerlendiremeyip daha fena işler yaptıklarından yakınmıştır. Mustafa Reşit Paşa damat paşalarla uğraşırken, yetiştirmiş olduğu Ali ve Fuat paşaların ondan ayrılarak Fransız politikasına meyletmelerinin, birinin diğerine galip gelmek için her türlü vesilelere teşebbüs ederek birbirleriyle uğraşmaya başlamalarının Abdülmecit Han'ın vücuduna kuvvetsizlik ve bezginlik getirdiğini dile getirmiştir. Padişahın, sahip olduğu "*ahlak-ı hasanesine dahi za'f gelerek*" seccadenin dört ucunu salıverdiğini ve havas-ı vükelasının böyle yek-diğeriyle uğraşmasından usanıp her işi tabiatına bıraktığını anlatmıştır. Ona göre; Sultan Abdülmecit, hazinelerin fevkalâde surette çoğalan borcunu hiç dikkate almaz olmuştur. En ziyade istifade olunacak günlerde bir garip, içinden çıkılmaz "*gaflet ve dalâlete*" gidilmiştir.³⁶

Ali Paşa sadarete gelince, Mustafa Reşit Paşa onunla rekabete girişmişti. Ali ve Fuat Paşa birlikte hareket ettiklerinden, ikisiyle de arası açılmıştı. Onlar, Serasker Rüştü Paşa ile birleşerek Reşit Paşa'ya karşı ittifak oluşturmuşlardı. Ali ve Fuat Paşa taraftarları aynı zamanda Reşit Paşa taraftarı iken ayrılık ortaya çıkınca, Mustafa Reşit Paşa taraftarlarının bir kısmı kendisinden ayrılmıştı. Böylece devlette gücü azaldığından düşmanları çoğalmıştı.³⁷ Ahmet Cevdet Paşa, daha sonraları Mustafa Reşit Paşa'nın kısa zamanda büyüklüğünü

32 a.g.e., s. 12.

33 a.g.e., s. 40-42.

34 a.g.e., s. 25-26.

35 a.g.e., s.25-26.

36 Tezâkir II, s. 24.

37 a.g.e., s. 16-17.

gösterip makamını doldurduğunu, devrinde ondan büyük adam olmadığını söylemektedir. Reşit Paşa, Karadağ üzerine yapılacak bir seferin devletin başına büyük gaileler açacağını düşünmüş ve söyledikleri teker teker çıkmıştır. Bu durum onun “*maharetlerini ve melekelerini*” göstermektedir.³⁸

Onun iyi yönlerinden bahsederken Tanzimat Dönemi aksaklıklarını da dile getirmişti. Reşit Paşa'nın adamlarının iltizamdan pay alarak külliyetli kazançlar elde ettiklerini ve bu paralarla sefahata daldıklarını, Mustafa Reşit Paşa'nın ise atiyeler aldığından bunlara tenezzül etmediğini belirtmiştir. Onun takımının iddiasının adam kayırmayı reddetmek, eğitim ve medeniyetin ilerleyebilmesi için hizmet etmek olduğunu ancak, iltizamdan pay alarak yüksek kazançlar elde etmek gibi fena işlere bulaşmalarının da halk arasında tepkilere yol açtığını ifade etmiştir. Bunun üzerine kıymetli hediye verilmesinin yasaklanması, iltizam usulünün men edilmesi, ihalesiz aşar ve rüsumat satılmaması emredilmiştir. Bu tedbirler üzerine Tanzimat Dönemi'nin irtikâp ehli hediye yerine rüşvet almaya yönelmişler ve elde ettiklerini de sefahat yolunda harcamışlardır.³⁹ Nevrekoplu Mehmet Bey iltizam aldığı anda, kendisinden bir kısım paralar tahsil edildiği ortaya çıkmıştır. Mustafa Reşit Paşa'nın verilen paraları kabul etmediği görülmüş, bu durum onun iffetini, diğerlerinin yağmakârlıklarını ortaya koymuştur.⁴⁰

1857 yılında Reşit Paşa sadarete geldiğinde Fransa ve Avusturya sefaretleri bu durumdan pek hoşnut görünmese de vükelay-ı sabıkaya kıyasen onu daha canlı bulduklarından sadarete kalmasını istemekteydiler. Bu nedenle İngiltere, Fransa ve Avusturya devletleri kendi sefaretlerine, Devlet-i Aliye'nin iç işlerine karışılmaması ve Mustafa Reşit Paşa'nın işlerine müdahale edilmemesi konusunda emir vermişlerdi.⁴¹ Ahmet Cevdet Paşa, bazı durumlarda Mustafa Reşit Paşa'nın devleti el altından idare ettiğini anlatmıştır; Boğdan Beyliği Kaymakamlığı Meselesinde Mustafa Reşit Paşa, Fransız elçisinin ısrar ve inadı yüzünden azledilip yerine Giritli Mustafa Paşa sadrazam, Mustafa Reşit Paşa Meclis-i Alî Tanzimat reisi, Âli Paşa Hariciye ve Ali Galip Paşa Evkaf-ı Hümayun nazırı olmuştu. Ancak değişiklikler Mustafa Reşit Paşa'nın onayıyla olup manen sadrazam kendisi idi.⁴² Ahmet Cevdet Paşa, seraskerlik makamına Rüştî Paşa'nın atanmasının daha şık olacağını çünkü, hem Fransızların hem de diğerlerinin Rüştî Paşa hakkında hürmet ve riayetleri olduğunu, bu nedenle yeni hükümetin daha kuvvetli olacağını dile getirmiştir. Bu durumu bildiği halde Mustafa Reşit Paşa'nın niçin böyle davranmadığını; Rüştî Paşa ile Ali Paşa'nın, Mustafa Reşit Paşa aleyhine birlikte hareket etmeleri nedeniyle onların birleşmesini istememesine bağlamaktadır. Hatta kendi reyine tabi ve onlara muhalif olduğunu ümit ettiği Kamil Paşa'yı seraskerliğe sevk etmiş; Ahmet Cevdet Paşa bu durum dolayısıyla Reşit Paşa'yı eleştirmiştir. Ona göre seraskerliğin, sadaretin nüfuzu altında bulunması daha evvelden dahi işin tabiatına uygun değil iken, şimdi manevi sadrazam olan Reşit Paşa'nın nüfuzu altında bulunmasını padişahın onaylamayacağı açıktı. Seraskerlik makamını dolduramayan Kamil Paşa birkaç gün sonra azledilerek, yerine Rüştî Paşa serasker olmuştu. Bu nedenle Mustafa Reşit Paşa'nın muhalifleri kuvvet kazanmış, sadaret-i maneviyeden azledilerek itibardan düşmüştü. Mustafa Reşit Paşa, kendi eliyle kendi makamına getirmiş olduğu Giritli Mustafa Naili Paşa'ya da güvenmişti. Çünkü Giritli Mustafa

38 a.g.e., s. 10

39 a.g.e., s. 19-20

40 *Tezâkir I*, s. 36-37.

41 *Tezâkir II*, s. 7.

42 a.g.e., s. 25.

Paşa'nın, sadrazamlık makamına geldiği gibi Paşa'yı -Mustafa Reşit Paşa'nın rakiplerine saf bir şekilde ve gizlice- kötülediği anlaşılmıştı. Halbuki bütün bu çekişmeler, Fransız elçisinin gitmesini üç gün geciktirmekten başka bir işe yaramamıştı. Mustafa Reşit Paşa, sadareten mecburen çekilmekle birlikte Meclis-i Ali Tanzimat reisliğine gelerek, oluşturduğu heyet-i vükela ile devleti el altından idare etme ümidinde idi. Hem zamanın müsait olmaması hem de Rüştî Paşa'nın seraskerliği onun planlarını bozmuş ve rakipleri Fransız sefareti kuvvetiyle ona galebe çalmıştı. Otuz üç gün sonra Meclis-i Tanzimat reisliğinden de azledilmişti.⁴³

1857'de Âli Paşa'nın azliyle Mustafa Reşit Paşa'nın tekrar sadarete gelmesi yalnız sûr-ı hümâyunun (padişahın kızlarının evlendirilmesi dolayısıyla yapılan düğün) tantanalıca icrası ve Çırağan Sarayı'nın yıkılıp yapılması maksadına dayanmaktaydı. Halbuki Hazine-i Hassa'nın eski ve yeni borçlarının düzlenmesi için lazım olan istikraz meblağını Safveti Paşa temin edemediği gibi, sonradan Maliye nazırı olan Hasip Paşa'da bu işi başaramamıştı. Ayrıca başka bir çıkar yol da bulunamadığından Reşit Paşa'nın padişah nazarında eski ehemmiyeti kalmamıştır.⁴⁴

İngiliz elçisi Canning, Reşit Paşa'nın sadaretinde kendi devletinin nüfuzunu diğer devletlerin nüfuzuna üstün göstermek her türlü şeye teşebbüs eylemekte ve Reşit Paşa da kendisini desteklemekteydi. Bu nedenle Canning, birkaç Fransız elçisinin azledilerek değiştirilmesine sebep olmuştu. Aziller, Fransız İmparatoru'na dokunduğundan Reşit Paşa'nın bu defaki sadaretinde Fransız elçisi onun ziyaretine gelmemişti. Aralarındaki çekişmelere sebep olan Canning, Londra'ya gitmiş olduğundan Hariciye nazırı Ali Paşa'nın aracılığıyla bir ziyafette Fransız elçisiyle barıştırılmıştı.⁴⁵ Mustafa Reşit Paşa, İngiliz yanlısı bir politika izlemiş, devlet yönetiminde bazen el altından etkili olmuş bazen de kendi yetiştirdiği Ali ve Fuat paşalarla ters düşmüştür. Tanzimat'ın uygulanmasında titizlik göstermiş ancak, ilk sadaretindeki başarılarını devam ettirememiş ve daha sonra gözden düşmüştür.

1.1.3. Mustafa Reşit Paşa'nın Islahat Fermanı Hakkındaki Düşünceleri

Ahmet Cevdet Paşa'ya göre; zaman itibariyle Devlet-i Aliye'nin siyasetini değiştirmek ve gayrimüslim tebaa ile ilgili uygulamasını düzenlemek gerekmektedir. Mustafa Reşit Paşa dahi bunu inkar etmemiş, hatta bu konuda ehl-i İslam'a hissettirmeden bir hayli de ileri gitmişti. Mustafa Reşit Paşa, bu yolda aşama aşama ıslahat yapılmasını istemiştir. Ali ve Fuat Paşalar ise buna dikkat etmeden uygulanması gereken maddelerin hepsini birden uygulayarak Müslümanlar nazarında "mazhar-ı nefrin" olmuşlardı.⁴⁶ Cevdet Paşa'ya göre, Islahat Fermanı'nın maddelerin içeriğinin bu kadar sert olmasına sebep Canning'tir. Canning'in bu kadar ileri gitmesinin sebebi olarak da vükelaya - Mustafa Reşit Paşa'nın azli ve Damat Mehmet Ali Paşa'nın öne çıkarılması nedeniyle- kırgınlığını göstermektedir. Canning ise Mustafa Reşit Paşa ile görüşmesinde Ali Paşa'nın, Paris Konferansı'nda devletin yaşamasını bu maddeye bağladığını beyan ettiğini anlatmıştır.⁴⁷

43 a.g.e., s. 25-26-30.

44 a.g.e., s. 31.

45 a.g.e., s. 38-39.

46 a.g.e., s. 70-71.

47 "Sultan Abdülmecid hazretleri beni çağırıp da düvel-i Avrupa bize bu mevadd-ı taahhüd ettirerek başımızı belaya uğrattılar. Sen de burada bu kadar senelik elçisin deyu takaza etse bir cevabım var. Derin ki senin sadriazâmın

Reşit Paşa'nın Islahat Fermanı aleyhinde kendisine gelen ziyaretçilere izahatta bulunduğu anlaşılmaktadır. Hatta Şeyhülislam Arif Efendi'nin: *"Bu esnada ba- ferman-ı ali neşr olunan mevadda zararlı bir şey yoktur. Halk dahi bunu hüsn-i kabul etti. Bazı itiraz edenler var ise de anlar dahi mazulin-i vükela olmağla bazılarını muhakemeye mecbur olacağız."* dediği işitilmiş,⁴⁸ bu sözü duyan Reşit Paşa Mabeyn-i Hümayun baş kitabetine bir tezkire yazmıştır.⁴⁹ Bu tezkirede kimse hakkında garezi olmadığını; padişaha, Devlet-i Aliyye'ye, vatana ve millete zarar verecek şeyleri caiz görenler *"Peder, birader evladım dahi olsalar..."* diyerek sadakati gereği doğruyu söylemekten çekinmeyeceğini, istenirse bundan dolayı mahkemeye çıkmaya hazır olduğunu belirtmiştir.⁵⁰

Ayrıca Mustafa Reşit Paşa, sözü kendi üzerine alınıp Cevdet Paşa'yı, Arif Efendi'ye göndermişti. Ahmet Cevdet Paşa, Mustafa Reşit Paşa'nın talimatı gereği onun şu sözlerini iletmiştir: *"...itirazım Ferman'ın umumuna değil bazı mevaddındır. İtiraz etmeye dahi hakkım vardır. ...Devlet ve milletimin ve Padişahımın istiklaline ve şeref-i haysiyetine dokunup dokunmayacak maddeleri fark ve temyize iktidarım vardır. Hristiyanlar birşey yapmamış iken bu kadar imtiyazata nail oldukları halde ben bu Millet'ten ve Devlet-i aliyyenin bunca senelik vükelasından bulunduğum halde efkârımı serbest söyleyecek kadar imtiyazım olmasın mı."* Ancak, Şeyhülislam Efendi'nin böyle bir şey söylemediği anlaşılmıştır.⁵¹

Ahmet Cevdet Paşa, Islahat Fermanı'nın tanzimini zamanın şartlarının gerektirdiği bir durum olarak görmekte, Mustafa Reşit Paşa ile diğer politika erbabının da bunu tasdik ettiğini söylemektedir. Ona göre politika erbabının itiraz ettiği noktalar; maddelerin içeriklerinin tadili mümkün iken Vükelay-ı Hazıranın *"Avrupalılara hoş görünmek için bol doğramaları,"* aşama aşama yapmaları gereken şeyleri bir defada uygulamaya koymalarıdır. Yine maddelerin Müslümanlar nazarında kötü tesirini izale etmek için bazı anlaşılmayan maddelerini maksadın zıddı olarak tefsir etmeleri ve bu yolla birbirlerini aldatmalarıdır.⁵²

Islahat Fermanı'nın tanziminden bir sene evvelki görüşmelerde Reşit Paşa, Hristiyan reayanın yalnızca dini imtiyazlarının görüşülmesi ve bunun anlaşmaya konulmaması hususunda ısrar etmişti. Mustafa Reşit Paşa, Ferman'a yönelik itirazlarını şöyle sıralamıştır; Ferman'ın dördüncü maddesiyle *"müsavat"* eklenmiştir. Dersaadet'te üç devletin sefirleriyle meclisler oluşturularak, Kalimaki Bey müzakere kararlarını mazbata yapmış, bu ise dahili işlerle ilgili olması dolayısıyla emsalsiz bir müzakeredir. Sefirler daha önce de bazı şeyler söyleyip yaptırırlardı. Ancak bu gayri resmi olup resmi surette meydana gelmezdi. Müzakere edilen maddeler önce Rusya'ya sorulup kabul ettirildikten sonra Devlet-i Aliye sunulmaktadır. Müsavat maddesini protesto etmek gerekirdi.⁵³

Âli Paşa bunlara dair akd olunan konferansta elini göğsüne koyup Devlet-i aliyyenin yaşaması bu mevaddın icrasına menuttur diyerek bunların muhassanatını beyan etti. Eğer dahi müşkilatı olsa anlar daha âlâ bilir biz hariçten layıkıyla göremeyiz." a.g.e., s. 74-75.

48 Tezâkir I, s. 71-72.

49 Padişahın sarayda hususi olarak erkekleri kabul ettiği daire.

50 a.g.e., s. 75-76.

51 a.g.e., s. 71-73.

52 a.g.e., 74.

53 a.g.e., s. 72-73.

Islahat Fermanı ilan olunduktan sonra “*mühtedilerin irtidâdı*” ile ilgili Girit valisi Veli Paşa'nın tahrirâtı, devlet ricali arasında sert tartışmalara neden olmuştur. Şeyhülislam Arif Efendi, mühtedilerin irtidâdı ile ilgili asla bir değişikliğin olmadığını belirtirken; Mustafa Reşit Paşa, Ferman ile İslam'dan olanların irtidâdına kapı açıldığını ve bu tür şeylerin fermandan sonra zuhur ettiğini belirtmiştir. Kıbrıslı Mehmet Paşa, Avrupa devletlerinin siz bu hakları kendiliğinizden vermezseniz, konferansta müzakere olur ve antlaşmaya eklenir dediklerini, Ferman'ı zaruretten yayınladıklarını söylemiştir. Reşit Paşa: “...*Hem de dört kişinin zarûret var demesiyle bu ma'kûle umûr-ı mu'azzama yürür mü? Böyle şeylerde eşraf-ı kavm bulunup da vâkıf-ı hal olmak lazım gelirdi.*” diyerek politika erbabına danışılmamasını tenkit etmiştir.⁵⁴ Reşit Paşa'nın, Islahat Fermanı'nın müsavat maddesine karşı muhalefet ettiği bundan dolayı devletin başında bulunanları sert biçimde eleştirdiği ve bu eleştirileri bulunduğu her mecliste dile getirdiği görülmektedir.

1.2. Ali Paşa (1814-1871)⁵⁵

Ali Paşa, çok ince ve zeki bir devlet adamıdır. Tanzimat Dönemi'ni onun ölüm tarihiyle (1871) bitiren görüşler de mevcuttur⁵⁶. Âli Paşa pek ziyade *istibdada mail* olduğundan devlet politikaları ile ilgili konular müzakere edilirken, azledilmiş devlet ricalini bulundurmamak istemezdi. Savaş başlarken çok sayıda devlet adamından oluşan umumi meclisler teşkil edilmesine itiraz etmekteydi. Ahmet Cevdet Paşa, Ali Paşa ile ilgili yorumlar yaparken kendisinin istibdada bakışını da ortaya koymaktadır; Ali Paşa'nın sadareti sırasında bir gece onun meclisinde bulunduğunu, kalabalık meclis-i umûmî teşekkülünü çürütmek için Ali Paşa'nın: “*Cenab-ı hak bu millet ve memleketin saâdet-i halini beş altı kişiye tevdi' etmiş. Anlar hall u akd-ı umûr-ı devlet edivermelidir.*” dediğini, kendisinin de bu derece istibdada sevmediğinden sustuğunu, sukutundan dolayı Ali Paşa'nın onun karşıt görüşte olduğunu

⁵⁴ *Tezâkir II*, s. 19-20.

⁵⁵ İstanbul'da doğdu. Babası Ali Rıza Efendi, Mısır Çarşısı aktarlarından olup aynı zamanda çarşının kapıcılığını da yapmaktaydı. Mahalle mektebindeki ilk tahsilinden sonra Arapça dersleri almaya başladı. Ancak, babası vefat ettiğinden tahsilini terk etmek zorunda kaldı. 1820'de bir aile dostunun aracılığıyla Divan-ı Hümayun kalemine girdi. Burada kendisine boyunun kısalığı veya güzel tavrı ve kabiliyetinden dolayı *Âli* mahlası verildi. 1833'te Tercüme Odası'na girdi. 1835'te Avusturya İmparatoru I. Ferdinand'ın tahta çıkışını tebrik için giden heyette ikinci başkâtip olarak Viyana'ya gitti ve 1,5 yıl burada kaldı. Fransızca'yı ve diplomasi geleneğinin inceliklerini öğrendi. 1837'de Petersburg'a gönderildi. Dönüşünde divan-ı Hümayun tercümanlığına tayin edildi. 1838'de M. Reşit Paşa ile elçilik müsteşarı sıfatıyla Londra'ya gitti. Ardından burada maslahatgüzar oldu. I. Mahmut'un ölümüyle tekrar İstanbul'a dönerek Divan-ı Hümayun tercümanlığına başladı. Reşit Paşa'ya intisabı onun hızla yükselmesinde en önemli amil oldu. 1840'ta Hariciye müsteşarlığına, 1841'de Londra büyükelçiliğine tayin olundu. Üç yıl bu görevi yürüttükten sonra, Meclis-i Vala azası oldu. 1846'da Mustafa Reşit Paşa'nın sadrazam olması üzerine Hariciye nazırı daha sonra da paşa oldu (1848). Reşit Paşa'nın azliyle o da görevinden alındı ve Ahkam-ı Adliye riyasetine getirildi. Reşit Paşa'nın tekrar sadrazam olması üzerine yeniden Hariciye nazırlığına getirildi. 1852'de 38 yaşında sadrazam oldu. Fuat Paşa'yı Hariciye Nezaretine getirdi. Aynı yıl sadrazamlıktan azledilerek İzmir, daha sonra da Hüdavendigâr sancağına vali tayin edildi (1854). Kısa bir süre sonra valilik üzerinde kalmak şartıyla Meclis-i Ali Tanzimat reisliğine getirildi. Kırım Savaşı sırasında üçüncü kez Hariciye nazırı, daha sonra da 1855'te ikinci defa sadrazam oldu. Paris Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin temsilcisi oldu. Islahat Fermanı'nın ilanında devletin haklarını yeterince koruyamadığı gerekçesiyle azledildi. 1857'de Hariciye nazırı oldu. 1858'de Reşit Paşa'nın ölümü üzerine sadarete getirildi. 1859'da israfî tenkid etmesi ve mali bunalıma çare bulamaması nedeniyle azledildi. 1861'de Fuat Paşa'nın ısrarıyla altıncı defa Hariciye nezaretine getirildi. Aynı yıl Abdülaziz tahta geçince tekrar sadrazam oldu. Kısa süre sonra azledildi. Fuat Paşa'nın sadrazamlığında yedinci defa Hariciye nazırı oldu. Altı yıl bu görevde kaldı. 1867'de beşinci defa sadrazam oldu. 1869'da Fuat Paşa ölünce Hariciye Nezaretinin de üzerine aldı ve ölünceye kadar bu görevi de birlikte yürüttü (1871). Kemal Beydilli, “Ali Paşa Mehmed Emin (1814-1871)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.2, İstanbul 1989, s.425-426.

⁵⁶ Cemil Bilsel, “Tanzimat'ın Harici Siyaseti”, *Tanzimat*, c.II, (Komisyon), İstanbul, MEB, 1999, s. 690-692.

anlayarak suratını astığını anlatmıştır.⁵⁷

Ahmet Cevdet Paşa, Ali Paşa'nın iyi ve kötü taraflarını kendi bakış açısıyla ortaya koymaktadır; Ali Paşa'nın liyakat ve ehliyetinin herkes tarafından kabul edilmekte olduğunu, ancak "*nezâket ve rehâveti*" dolayısıyla icraatta ileri gidememesi sebebiyle halk arasında beğenilmediğini dile getirmiştir. 1860 tarihindeki sadaretinin başlangıcında meclisleri ayıklayarak hazineye hayli faydalar temin etmiş ise de şundan bundan kesilen maaşlar, kadın-efendilerin maaşlarına zam olarak verilmiş olduğundan bir şey ifade etmeyip birçok kişinin gönlünün kırılmasına neden olmuştu. Bu dönemde Âli Paşa gevşeklik etmemesi lazım gelirken sükût ederek bir kere daha halkın diline düşmüştü. Sonra işler daha kötüye gidince "*bütün sorumluluğun kendi üzerinde kaldığını görerek ümitsiz bir zayıflıkla gemi aziya*" almış ve çok fazla sert davranır olmuştu.⁵⁸ Ahmet Cevdet Paşa, Ali Paşa'yı anlatırken onun değerli bir zât olduğunu, ancak "*ehl-perver*" olmadığını, ayrıca himmetinin kendisine bağlı olan muayyen kişilerle sınırlı kaldığını belirtmiştir.⁵⁹ O, Ali Paşa'nın kişisel yetenekleri ile ilgili de bilgiler vermiştir: "*Âli Paşa'nın inşâsına diyecek olmayıp ancak nutku yok idi. Sükûtî bir zât idi.*" Paşa'nın Arapçası iyi olmadığından, sadareten ayrıldıktan sonra boş kalıp Arapçayı öğrenmeye heves ettiğini ve kendisinden ders almaya başladığını anlatmıştır.⁶⁰ Ali Paşa, Mustafa Reşit Paşa ve Fuat Paşa "*o devrin en mâhir diplomatları*" idiler. Ahmet Cevdet Paşa, Mustafa Reşit Paşa'nın talebeleri olan Ali Paşa ile Fuat Efendi'yi Mustafa Reşit Paşa'nın birer kanadı olarak görmektedir.⁶¹

Ali Paşa'nın cenazesinde müezzinlerin birbirini yanlış anlamaları sonucu doğru dürüst bir namaz kılınmadığını, Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Osman Efendi'nin üç defa: "*Bu zatı nasıl bilirdiniz?*" diye sorduğunu ve arada "*Büyük bir zat idi. Devlete çok güzel hizmetler etti.*" dediğini anlatmaktadır. Ancak, ilginç bir şekilde orada bulunan insanlardan menfi ya da olumlu hiçbir cevap gelmediğini ifade etmiştir. Ali Paşa'nın etrafında çok fazla yakını olduğunu, cenaze sırasında bunların cümlesinin nutkunun tutulduğunu ve cevap veremediklerini belirtmektedir. Cenaze törenini anlatırken Ali Paşa hakkındaki düşüncelerini bir kez daha ortaya koymaktadır: "*Bir adamın beraber yaşadığı milleti içinde menfûr olarak âhirete gitmesi akrâba ve ahhâbına ne mertebe mü'essir olacağı muhtac-ı beyan değildir.*" Ali Paşa'nın halkın yararına işler yapmadığına dair inancını cenaze töreninden sonra şu sözlerle dile getirmiştir: "*Âli Paşa cenâzesinde halkın böyle zikr-i hayr ile yâd etmek âdet olan yerde sükût-ı tamî ihtiyar ettiklerini gördükten sonra artık efkâr-ı ammeye mugayir hâl u hareketten be-gayt-i havf-ü ihtirâz eder oldum...*"⁶²

1.2.1. Tanzimat Politikaları ve Ali Paşa

Ali Paşa; memleket dahilinde nüfuz sahibi, Abdülaziz üzerinde son derece tesirli, usul, resmiyet ve teşrifata riayetkar, Babıali'nin şeref ve haysiyetinin korunmasına oldukça dikkat eden, Avrupa'da tanınmış bir devlet adamıydı. Yaşadığı dönemdeki sorunların ağırlığı onu çok

⁵⁷ a.g.e., s. 21.

⁵⁸ a.g.e., s. 86.

⁵⁹ Tezâkir IV, s. 38 .

⁶⁰ a.g.e., s. 63.

⁶¹ a.g.e., s. 57.

⁶² Tezâkir II, s. 44.

tartışmalı hale getirmiştir⁶³. Tanzimat Dönemi'nde siyasi dengeye bakıldığında özellikle Ali ve Fuat Paşa'nın adeta kader birliği içinde olduğu görülmektedir. Ali ve Fuat paşalar yek-vücut idiler. Diğer vükela ise ikisinden birine dayandıklarından veya yakınlık gösterdiklerinden dolayı vükela heyeti ittifak halinde idi. Fuat Paşa ile Ali Paşa'nın arasını açmak isteyen etrafındaki dalkavuklar, her biri bir perdeden dem vurup münafıklık siyasetiyle bu uyumlu birlikteliği bozmak istemekteydiler. Fuat Paşa bu birliğe bağlı olup Ali Paşa da bu ittifaktan ayrılmazdı.⁶⁴ Hatta Ali Paşa, Mithat Paşa'yı sevmez ise de Fuat Paşa'nın hatırı için bir şey diyemezdi.⁶⁵

Ahmet Cevdet Paşa, Ali Paşa'yı adam kayırması ve devlet işlerini iyi idare edememesi dolayısıyla eleştirmiştir. Onun döneminde Başka memuriyetlerden olup bu itibarla Meclis-i Vala azasından olanlar ve müdavim azadan bir haylisinin görevine son verilmişti. Üyelikten çıkarılanlar, her yerde vükelânın kötü hallerinden bahsetmeye başlamışlardı. Ömer Fâiz Efendi'nin Mâliye meclisindeki görevine devam etmesini, Sadrazam Ali Paşa'ya dalkavukluk etmesine bağlayanlar vardı. Bu durumu bazı devlet ricali: "*Zatı-ı şâhâne islâhat uğruna damadlarını fedâ etti. Vükelâ ise dalkavuklarından geçemediler.*" diye açıklamaktaydı. Vükelâ, islahata başlayıp çok çalıştıkları halde, bu sözler onların epeyce haysiyet ve itibarlarına dokunmaktaydı. Cevdet Paşa, eleştirilerin içinde haksız sözler var ise de birçoğunun haklı olduğunu söylemektedir. Hünkârın fevkalade sürat ve şiddet ile ileri gitmesi üzerine, vükelâ dahi asla hatıra gönüle bakmayıp, herhangi bir şahsı korumayarak süratle işe yapışmış olsa idi, gerçek duruma haylice hizmet etmiş olurlardı. Ancak, onlar bu fırsatı kaçırmışlardı.⁶⁶

Osmanlı Devleti'nin en önemli vakanüvislerinden olan Ahmet Cevdet Paşa, devlet ricalinin birbirine karşı neler hissettiklerine de vakıftır. O, Arif Hikmet Beyefendi'nin, Ali Paşa'yı küçük gördüğünü ve ona karşı Reşit Paşa'ya gösterdiği hürmeti göstermediğini, bu nedenle Ali Paşa'nın da ondan nefret ettiğini ve her ne sebeple olursa olsun Arif Efendi'nin Makam-ı Meşihat'ta kalmasını istediğini ifade etmiştir.⁶⁷ Yine Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ne yaptığı baskılardan zaman zaman Ali Paşa'nın da nasibini aldığını anlatmaktadır; Ali Paşa, Avusturya'nın İzmir konsolosuyla arası bozuk olduğundan, Avusturya sefaretinin şikayeti üzerine İzmir valiliği görevinden alınmıştı. Vali, tek başına bir devletin dış işlerini iyi bir şekilde idare edecek güce sahipti. İzmir'in yabancı işlerini idare edememiş durumuna düşerek görevden alınması pek ağırına gitmiş ve bu sebepten Mustafa Reşit Paşa'ya güvenmişti.⁶⁸

Devlet ricalinin zaman zaman kendilerine yakın devletlerin politikalarına meylettikleri de olmuştur. Kırım Savaşı'na (1853-1856) İngiltere'nin devam etmek istediği ancak, Osmanlı Devleti'nin yöneticilerinin buna yanaşmadığı görülmektedir. Kırım Savaşı sırasında Rusya, Fransız imparatoruna müracaat ederek sulh isteyince Fransa sulha meyletmiştir. İngiltere her ne kadar muharebenin devamından yana ise de o dönemde Devlet-i Aliye'nin politikasını idare eden Ali ve Fuat paşalar, Fransız politikasına bağlı olduklarından İngiltere bir şey

63 Beydilli, s. 426.

64 *Tezâkir IV*, s. 93-94.

65 *a.g.e.*, s. 84.

66 *Tezâkir II*, s. 62-63.

67 *Tezâkir I*, s. 86.

68 *Tezâkir IV*, s. 65.

yapamamıştır.⁶⁹ Lord Clarendon ile Paris'teki İngiliz elçisi konuşarak dışarı çıkarken Ali Paşa'ya Lord Clarendon: *"Biz Kafkas memalikinin bir başka şekle konulmasını der-miyan edeceğiz. Fakat yalnız bizimle olmaz ve bunun asıl menafî'i Devlet-i aliyye'ye aiddir. Siz dahi muavenet etmelisiniz."* demiştir. Ali Paşa ise buna cevaben: *"Bizce oraların o kadar ehemmiyeti olmayıp bizim Çürüksu tarafında biraz münaza'alı yerlerimiz var. Oraları kurtarmakla iktifa eyleriz."* diye cevap verince İngiliz temsilcileri hayretler içinde kalarak susmuşlardır. Rusya'ya kolaylık gösterdi diye Clarendon eleştirilmiş, O da: *"Ben bir Türkten daha ziyade Türk olamam."* diyerek Ali Paşa'yı işaret etmiştir.⁷⁰

Ahmet Cevdet Paşa, 1858'de Ali Paşa'nın azli ve Fuat Paşa'nın istifaya mecbur kalmasının sebebinin bizzat Fuat Paşa'dan duyduğunu yazmıştır; Padişah, Çırağan sahil-sarayının yıkılıp yenide yapılmasını arzu etmektedir. Bu hususu kendilerine açmış onlar da *"İnşallah Hazîne-i hassa'nın hâli intizam buldukta daha âlâsını yaparsınız. Ammâ şimdi müzâyakası vardır."* demeleri dolayısıyla Ali Paşa azledilmiş, Fuat Paşa da istifa etmek zorunda kalmıştı.⁷¹

1.3. Fuat Paşa (1815-1869)⁷²

Fuat Paşa; Mustafa Reşit Paşa, Ali Paşa ile birlikte Tanzimat Dönemi'nin üç önemli şahsiyetinden biridir. Ali ve Fuat paşalar çok iyi bir ikili oluşturmuşlardır. Tanzimat Dönemi'nin önemli simalarından Fuat Paşa açık fikirli bir insandı. Ahmet Cevdet Paşa, Fuat Paşa'yı çok yakından tanımaktadır. Onun kişiliği hakkında olumlu düşüncelere sahiptir. *"Fuat Paşa: kalbi deniz gibi geniş, güzel ahlak sahibi, eşsiz bir zat idi."*⁷³ *Fuat Paşa, işi idare eden baş ve deryâ-dil bir zât olup o mantıklı erâfice kulak asmazdı."*⁷⁴ Fuat Paşa'nın çok güzel konuşan hazır cevap bir zat

⁶⁹ a.g.e., s. 65.

⁷⁰ Tezâkir I, s. 101.

⁷¹ Tezâkir II, s. 31.

⁷² Asıl adı Mehmed Fuat olup 17 Ocak 1815'te İstanbul'da doğdu. Babası ünlü şair Keçecizade İzzet Molla'dır. Anne tarafından nesebi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya kadar dayanır. İlimiye yolunda ilerlemek için Arapça ve Farsça öğrendi. Ancak, babasının Sivas'a sürülmesi üzerine genç yaşta Mekteb-i Tıbbiye 'ye girmek zorunda kaldı. Okulunu doktor yüzbaşı olarak bitirdi ve Trablusgarb'a gitti. Döndükten sonra M. Reşit Paşa'nın teşvikiyle 1837'de meslek değiştirerek Babiali tercüme kalemine girdi. Mehmet Şekip Efendi Londra büyükelçiliğine getirilince, onunla birlikte sefaret başkatipliği göreviyle Londra'ya gitti. Üç yıl kadar burada çalıştı. Londra'da bir süre maslahatgüzarlık yaptı. Daha sonra İspanya ve Portekiz'e gönderildi. Bir yıldan fazla bu ülkelerde kaldı. 1845'te Divan-ı Hümayun tercümanlığına, 1847'de Divan-ı Hümayun amedciliğine tayin edildi. 1849'daki Memleketeyn Meselesinin halledilmesinde başarılarından dolayı Sadaret kethüdalığına getirildi, 1850'de imtiyaz nişanı verildi. 1852'de Tanzimat'ın uygulanması ve miras meselesinin halli için Mısır'a gönderildi. Mısır'dan dönünce Hariciye Nezaretine getirildi. Rus baskısı sonucu görevinden -devlete zarar vermemek için- istifa etti. 1854'te Yunan tehditlerini bertaraf ederek iyi bir devlet adamı olmanın yanında iyi bir komutan olduğunu da kanıtladı. Daha sonra Meclis-i Ali Tanzimat'a arkasından da vezir rütbesiyle ikinci kez Hariciye Nezaretine tayin edildi. 1856'da Ali Paşa azledilince o da istifa etti ve Meclis-i Ali'ye memur edildi. 1858'de tekrar Hariciye Nezaretine getirildi. 1860'ta Lübnan Olaylarının çözümü için görevlendirildi. 1861'de anlaşma ile mesele çözüldü. Abdülaziz tahta çıkınca Meclis-i Vala ile Meclis-i Ali Tanzimat reisliğine atandı. Daha sonra da dördüncü defa Hariciye nazırlığına getirildi. Arkasından sadrazam oldu. Mali buhranı çözememesi ve Balkanlardaki milliyetçilik hareketleri sadareten ayrılmasına neden oldu. 1863'te seraskerlik görevine tayin edilmiş; Abdülaziz'in Mısır'ı seyahatinde yanında bulunmuştur. Aynı yıl Osmanlı tarihinde ilk defa "Yaver-i Ekrem" unvanını aldı. Daha sonra ikinci defa sadrazam oldu. 1866'da görevinden azledildi. Hariciye nezaretine getirildikten sonra Abdülaziz'in 1867'deki Avrupa ziyaretinde yanında yer aldı. Bu seyahat, kalp rahatsızlığı olan Fuat Paşa'nın hastalığını ağırlaştırdı. 1868'de dinlenmek için gittiği Nice'de vefat etti (1869). Cenazesi İstanbul'a getirildi ve görkemli bir merasimle defnedildi. Orhan M. Köprülü, "Fuat Paşa, Keçecizade(1815-1869)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.13, İstanbul 1996, s.202-205.

⁷³ a.g.e., s. 197-198.

⁷⁴ a.g.e., s. 263.

olduğunu, güzel mazmûnlar ve nükteli sözler söylediğini yazmıştır. Onun konuşmasını güzel bulmakla birlikte, yazısını beğenmemektedir.⁷⁵ Fuat Paşa'nın her hususta benzeri görülmemiş şeyleri meydana getirmeyi seven bir kişiliğe sahip olduğunu, hatta fermanların elkabını dahi değiştirmeye meylettğini ifade etmiştir. Hâlbuki Islahat Fermanı'nın ilanı, Müslümanlara ziyadesiyle dokunacağından bununla uğraşmak uygun değildi.⁷⁶ O, Fuat Paşa'nın Âli Paşa kadar *isdibdâda mail* olmadığını ancak, birçok meselede çaresiz ona uyduğunu söylemiştir.⁷⁷ Ahmet Cevdet Paşa, bu iki devlet adamını yetenekleri bakımından karşılaştırmıştır. Onun ifadelerine göre; Mustafa Reşit Paşa Devri sona erince devlet manen Ali ve Fuat paşaların elinde kalmıştı. Öteden beri Ali Paşa birinci ve Fuat Paşa ikinci sırada geliyor ise de Fuat Paşa'nın *güzel konuşma ve fevkalade zekası* dolayısıyla gelecekte Ali Paşa'dan ilerde bulunacağını tahmin edenler olduğunu belirtmişti. Yine ünlü vakanüvisin belirttiğine göre bazı rical, Fuat Paşa'yı *dalkavuk* olarak nitelendirmekteydi.⁷⁸ 1263 yılında Ali Paşa'nın sadarete gelme emelinde olduğu hissedilmekteydi. Padişahın teveccühü ise yalnızca Fuat Paşa'ya yönelikti. Halbuki Sultan Abdülmecit, sadrazamlığa niyetlenen Ali Paşa'dan nefret etmekteydi.⁷⁹

Ünlü vakanüvis Cevdet Paşa'nın Fuat Paşa ile arası oldukça iyi idi. Cevdet Paşa, kendisine Bosna müfettişliği görevi verildiğinde Fuat Paşa'nın: "*Eğer vakt ü hâli müsâid görür isen burada mümkün olacak sûrette tensîkatı icrâ ediver.*" sözüne itimat etmişti. Paşa, Fuat Paşa'ya olan güveni dolayısıyla yalnız şifahi bir emirle yapılamayacak kadar nazik olan bu emri yerine getirmek için kalbi bağlılıkla çalışmıştır.⁸⁰ Ahmet Cevdet Paşa'nın İstanbul dışına gitmesine sevinerek İstanbul'a geri dönmesini istemeyenler de vardı. Kozan tarafında bulunduğu sırada Meşihat makamına gelmesi söz konusu olunca bazı vükela, onun bu makama gelmesini istememiştir. Bu hususta Fuat Paşa'nın kendisine olan muhabbet ve teveccühünün inkar etmemekte ve kendisi için arkadaşlarından ayrılmamasını haklı görmektedir. Ona göre: "*Politika âlemi bir başka âlemdir. İnsanın karındaşı olsa fedâ eder.*"⁸¹

Fuat Paşa, İtalya'da vefat etmiş, cenazesi İstanbul'a getirilerek pek şanlı şekilde türbesine götürülmüştü.⁸² Fuat Paşa kalp hastalığından vefat edince devletin nizamındaki ahenk bozulmuş ve Ali Paşa yalnız kalmıştı. Ali Paşa, büyük kadehi yoluna koyup sindiremez olmuş, nifak takımı muhalefet etmeye başlamıştı.⁸³

75 Tezâkir IV, s. 57.

76 Tezâkir I, s. 67.

77 Tezâkir II, s. 22.

78 Hatta merhûm Rifat Paşa bir gün: "*Ne dersin Reşit Paşa'ya kim halef olur?*" diye sorunca Rauf Bey: "*Belli ya Âli Paşa*" dedikte: "*Yok öyle değil*" diyerek Fuat Paşa'nın zekasından ve düşüncesiyle vücuda getirmiş olduğu şeylerden bahsederek: "*Reşit Paşa'ya halef olacak Fuat Paşa'dır. Fakat Reşit Paşa gibi alicenap değildir ve gayet müdâhindir. Hatta şimdi Zât-ı Şâhâne çağırıp da kendisine kavuk giyelim dese "kerâmet buyurdunuz efendim eski kavuklar sakil idi şöyle bir zarif kavuk yaptırarak" diyerek güzelce bir kavuk ihtira' ve ta'rif eder.*" demiş olduğu Rauf Bey tarafından anlatılmıştır. a.g.e., s. 31.

79 a.g.e., s. 265.

80 Tezâkir II, s. 265.

81 Tezâkir III, s. 197-198.

82 Tezâkir II, s. 44.

83 Tezâkir IV, s. 94.

1. 3.1. Tanzimat Politikaları ve Fuat Paşa

Fuat Paşa, dış politikada Fransa yanlısı bir siyaset izlemiştir. Buna rağmen devletin çıkarlarını ön planda tutmuş; içte ise milliyetçilik hareketlerinin hep karşısında yer almıştır. Devletin bu fikir dolayısıyla parçalanacağı korkusu onun hayatında hep mevcut olmuştur. Gayrimüslim tebaaya eşitlik verilirse bu fikirlerin önlenebileceğini düşünmüştür⁸⁴.

Ahmet Cevdet Paşa, Tanzimat Dönemi'nde göreve getirilen devlet adamlarının birçoğunun liyakatle gelmediğini belirtmektedir. Fuat Paşa'nın sadrazamlığında kırk azadan oluşan Encümen-i Daniş kurulmuştu. Bu kurula atanan üyeler hatırla geldiğinden istenen yarar sağlanamamıştı. Encümen-i Daniş'te iki grup vardı. Bu guruplardan biri Reşit Paşa takımı, diğeri ise ona kırgın olanlardı. Aslında vekiller arasında nifak ve anlaşmazlıklar günden güne artmaktaydı.⁸⁵

Fuat Paşa, Paris Konferansı sırasında ayrıca Avrupa'da bir istikraz antlaşması yaparak maliye işlerini yoluna koymakla görevlendirilmiştir. Cevdet Paşa, "*sefâhat ve isrâfat kapıları bu merteye açık olduğu halde*" istikrâzın faydasının olmayacağı, hazineye ağır bir yük getirmekten ibaret olacağı inancındaydı.⁸⁶ Yine Mültecî Meselesinden dolayı Avrupa'da bir genel savaşın ortaya çıkmasından korkulmaktaydı. Fuat Efendi bu tehlikeyi bertaraf etmiş ve Avrupa'da şöhret kazanmıştır. Gerek bu husustaki ve gerek Memleketeyn Meselesindeki başarılı hizmeti, devlet nezdinde de kabul görmüş, bu başarısından dolayı sadaret müsteşarlığına getirilmiştir.⁸⁷

1.3.2. Fuat Paşa'nın Islahat Fermanı Hakkındaki Düşünceleri

Cevdet Paşa, Fuat Paşa'nın Islahat Fermanı görüşülürken Canning'e söylediklerini aktarmıştır: "*Devlet-i aliyye dört esas üzere müesses olup bunlar... millet-i islamiye devlet-i türkiyye selatin-i Osmaniyye payıtaht-ı İstanbul.*" Ahmet Cevdet Paşa, Ferman'a ilişkin eleştiride bulunmuştur: "*Fuat Paşa'nın bu sözü doğrudur. Fakat yüzyıllardan beri hakim millet olan Müslümanların gayrimüslim tebaa ile müsavâtı dört esastan birine zarar vermiş olmadı mı?*" diye sormuştur. Bu arada Ferman hakkındaki iki zıt görüşü de birlikte vermiştir. Vükelay-ı Hazıra: "*Esasa dokunulmadı.*" demektedir, muhalifler ise: "*Devletin esasına halel getirildi.*" diye itiraz etmekteydiler. Tanzimat ricali, toplantılarda ve meclislerde bu tür mücadelelere girmiş ve karmaşalar ortaya çıkmıştı.⁸⁸

Bu meclislerde Fuat Paşa'nın bazı sorulara cevap vermeye çalıştığı ancak, aciz kaldığı görülmektedir. Bu mecliste Ali Paşa bulunmadığı için atılan itiraz taşlarına hep Fuat Paşa hedef olmuştur. Fuat Paşa, bu durum karşısında pek sıkıldığından ve fena surette bozulmuştur. Reşit Paşa, bir sene önceki Viyana'daki konferans'ta "*Hristiyan imtiyâzât-ı mezhebiyyesinden*" bahsedilirken, daha sonra ortaya "*imtiyâzât-ı politikıyye*" çıkmasının bu fenalıklara neden olduğunu Fuat Paşa'ya sorduğunda: "*Evet andan oldu. Ancak dört esas düvel-i Avrupa kendi miyânelerinde kararlaştırmışlar idi.*" cevabını almıştı. Bazı Osmanlı devlet ricali Ferman'ın,

⁸⁴ Köprülü, "Fuat Paşa", *TDVİA*, c.13, s.204.

⁸⁵ *Tezâkir I.*, s. 13.

⁸⁶ *Tezâkir II*, s. 51-52.

⁸⁷ *Tezâkir IV*, s. 29.

⁸⁸ *Tezâkir I*, s. 85.

istiklal-i saltanatı ihlal etmemiş olduğunu ispat etme girişimlerinde bulunmuşlardır. Bunun için Avrupa'daki Katoliklerle Protestanlar arasındaki mücadelelerde devletlerin birbirinin iç işlerine karıştıklarını örnek göstermişlerdir. Giritli Mustafa Paşa: *"Evet amma anlar ahd altında değildir. Biz fermanlıyız. ahd ile bağlıyız cebren yaptırırlar."* diye karşılık vermiştir.⁸⁹ Fuat Paşa, Islahat Fermanı'nın anlaşmadan önce kabul edilmesini, vaktinde atılmış bir adım olarak görmüştür. Hatta Ferman yayınlanmamış olsaydı, Avrupa devletlerinin bunu teker teker anlaşma metnine koyacaklarını Ali Paşa'dan duyduğunu anlatmıştır. Muhalefet edenler ise: *"Şeyhin kerameti kendünden menkul"* diye itiraz etmekteydiler. Kallimaki Bey'in büyükelçiliğine ve Muzurus'un elçiliğine Avusturya ve Fransa itiraz etmişlerdi. Fuat Paşa bu olayı örnek göstererek, Avrupalıların Hristiyan tebaaya bazı haklar verilmesini istemelerine rağmen bunun *vükelalığa ve vüzeralığa* gelmelerini isteyecek kadar olmadığını ispatlamaya çalışmıştır. Aleyhinde olanlar ise aynı durumu vükela'nın lüzumundan fazla ileri gittiğine delil olarak göstermişlerdir.⁹⁰

1.4. Kıbrıslı Mehmet Paşa (1813-1871)⁹¹

Bilgili, gayretli, sadık, dürüst ve sözünü esirgemeyen bir kişi olarak bilinmektedir. Fransızca, İngilizce, Rumca ve Arapça bilmekteydi. Sert yaradılışlı, şüpheli ve sabırsızdı. Önemli görevlere gelmesine rağmen servet sahibi olamamış, borçlu ölmüştür⁹². Kıbrıslı Mehmet Paşa uzun süre gözden düşmüş olduğundan serbest davranmaktaydı. Sert bir dil kullandığından umumun düşüncesini kazanmıştı.⁹³ *"O, gayet sert mizaçlı ve aceleci tabiata sahip kim ne derse desin söylenilene inanan bir şahsiyetti."* Ahmet Cevdet Paşa, onun güzel olan hasletini ise doğru sözü kim söylerse söylesin kabul etmesi, ne kadar hiddet ve sürat ile bir işe teşebbüs etse de: *"Aman efendim bunda yanlışlık var. İş öyle değil böyledir."* diye uyarıldığı zaman kızgınlığını bir tarafa bırakarak dinlemesi ve ikna olursa hatasını itiraf ederek kararını değiştirmesi olarak görmektedir.⁹⁴

89 *Tezâkir II*, s.20-21.

90 *a.g.e.*, s. 85.

91 Kıbrıs'ın Baf kasabasında doğdu. Amcası sayesinde İstanbul'a gelerek Enderun'da Hazine Odasına kaydedildi. Yüzbaşı olarak askerliğe başladı.1833-1834 yıllarında Londra ve Paris'te eğitimine devam etti. Dönüşünde kolağası oldu. Binbaşı olarak görevlendirildi. Tekrar Paris'e gitti. Abdülmecit'in cülusunda İstanbul'a gelerek miralay rütbesiyle Tophane'ye, oradan da mirlivalığa ve Tophane Meclisi üyeliğine getirildi (1839-1840). Başarısı dolayısıyla Dar-ı Şura-yı Askeriye tayin edildi (1840). 1844'te Akka Kalesi komutanlığına, bir yıl sonra da Kudüs mutasarrıflığına getirildi. 1848'de Belgrad muhafızlığına, daha sonra da vezir rütbesiyle Londra sefaretine görevlendirildi. Macar Mültecileri Sorununun çözülmesinde önemli rolü oldu. 1850'de Halep'te çıkan isyanı bastırmak için görevlendirildi. İsyanı başarı ile bastırdı. İstanbul'a çağrılınca İstifa etti. 1851'de Arabistan müşirliğine atandı. 1853'te azledilerek Edirne valiliğine gönderildi. 1854'te Kaptan-ı Derya, arkasından da Mustafa Reşit Paşa'nın önerisiyle aynı yıl sadrazamlığa getirildi. Reşit Paşa ile anlaşmazlığa düşünce aynı yıl azledildi. 1855'te Meclis-i Ali Tanzimat Reisi, 1856'da sadaret kaymakamlığı görevine tayin edildi. Rusya ile ilişkileri başlatmak için fevkalade büyükelçi olarak Rusya'ya gitti. 1857'den itibaren yıpratılmak için görevden göreve sürüldü. 1859'da tekrar sadarete getirildi. Aynı yıl azledildi. 1860'ta tekrar sadarete getirmesine rağmen, Abdülaziz'le uyuşamayınca 1861'de bu görevden alındı. Sonrasında Edirne valiliği, 1865'te ise Meclis-i Ali Tanzimat, arkasından Meclis-i Ahkam-ı Adliye başkanlığı görevlerinde bulundu. 1871'de vefat etti. Kemal Çiçek, "Mehmed Emin Paşa, Kıbrıslı (1813-1871)", *TDVİA*, c.28, Ankara, 2003, s.463-464.

92 Çiçek, s.464.

93 *a.g.e.*, s. 86.

94 *a.g.e.*, s. 102.

1.4.1. Tanzimat Politikaları ve Kıbrıslı Mehmet Paşa

Devlet işlerinde disiplinsizliğe ve rüşvete tahammülü yoktu. Sorunların öncelikle idari ve mali islahatlarla çözülebileceğine inanmaktaydı⁹⁵. Meclis-i Tanzimat reisi olan Kıbrıslı Mehmet Paşa, Reşit Paşazade Ahmet Celal Bey'in vezirlik rütbesi verilerek Meclis-i Tanzimat azalığına getirilmesini teşrifatçıdan öğrenmiş ve bu olay kendisine ağır geldiğinden hiddetinden sararıp solmuştur. Mustafa Reşit Paşa'nın amacı da onu bu şekilde üzme idi. Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın sadaretinde Maârif müsteşarlığı kaldırılmıştı. Bu tür işler; sadrazamlar, Hâriciye nâzırı ve reisler ile müzakere edilerek yapılmaktaydı. Böyle olmayınca durumdan rahatsız olan Hariciye nazırı Fuat Paşa, Girit valiliğini istemişti. Kıbrıslı Mehmet Paşa durumdan telaşlanmış, Hariciye Nezaretine Ali Paşa'nın gelmesini istemediğinden Paşa'nın istifası kabul edilmemiştir. Çünkü ona göre Fuat Paşa, Ali Paşa'dan daha ehven görünmekteydi.⁹⁶

Fransız elçisi Thounevel: *"Kıbrıslı Mehmet Paşa gibi haysiyetli zâtın Paris Sefri nasb olunması İmparator'un memnûniyetini mûcib Devlet-i aliyye'ce ba'z-ı fev'âidi câlib olur"* diyerek onun Paris elçisi olmasını istemektedir. Padişah'ın ise onu sadrazam yapma niyetinde olduğu, Rıza Paşa'nın da bunu engellemeye çalıştığı, Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın kulağına gittiğinden kendisine Paris sefaretini teklif edilince padişaha: *"...nereye gönderirseniz giderim ve eğer vükelâ göndermek ister ise onların sözüyle bir yere gitmem."* demiş ve Vükela hakkında: *"... Kapı'da sadrazam yoktur. İş sefâretler elindedir. ...Fuat Paşa'nın Paris'te pislediği işleri temizlemek için beni göndermek isterler. ...Rıza Paşa, Mehmet Ali Paşa, Safveti Paşa ise umumen hırsızdırlar. Kendi keselerini doldurmaktan başka bir şey düşünmezler."* yollu ağır ifadeler kullanmıştı.⁹⁷

Rıza Paşa, Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın azli için uğraşırken bunun başarıya ulaşması bir müddet daha mümkün değilken onun, merhume Valide Sultan'ı itham etmesi 1860'ta azledilmesine neden olmuştur. Bu azil dolayısıyla İngiltere kraliçesinden gizli ve gayri resmi bir mektup geldiği ve içeriğinde: *"Kıbrıslı epeyce işlere bakıyordu. Azlini iştîm te'essüf ettim."* dediği Ahmet Cevdet Paşa tarafından ifade edilmektedir.⁹⁸

1.5. Mehmet Ali Paşa (1813-1868)⁹⁹

Ahmet Cevdet Paşa, Tanzimat Dönemi'nin önemli simalarından Mehmet Ali Paşa'nın rüşvet aldığı için görevinden azledildiğini yazmaktadır; Nevrekoplu Mehmet Bey iltizam aldığı sırada kendisinden bir kısım paralar alındığı ve bu paraları Fethi Bey ile Mehmet Ali Paşa'nın

95 Çiçek, s.464.

96 a.g.e., s. 91.

97 a.g.e., s. 66-67.

98 a.g.e., s. 95-96.

99 Hemşinli Hacıoğulları'ndan Hacı Ömer Ağa'nın oğludur. İstanbul'a gittiğinde Pabuççu Ahmet Paşa'nın hizmetine girdi. Onun ölümü üzerine Enderun'a alındı. Kısa sürede mabeynciliğe kadar yükseldi. Mirliya rütbesine yükseldikten sonra Enderun'dan ayrıldı. Ardından ferik rütbesiyle Dar-ı Şura-yı Askeri üyeliğine seçildi. 1845'te Adile Sultan ile evlenerek damat unvanını aldı. Bundan sonra kaptan-ı derya (1845-1847), Meclis-i Aliyye üyesi, tekrar kaptan-ı derya (1848-1849), serasker, ardından da üçüncü defa kaptan-ı derya oldu (1851). 1852'de sadrazam oldu. 1853'te bu görevden azledilerek tekrar seraskerliğe getirildi. M. Reşit Paşa döneminde isyan hareketlerini teşvik ettiği gerekçesiyle Kastamonu'ya sürüldüyse de eşinin araya girmesi sonucu affedildi. 1855'te getirildiği kaptan-ı deryalık görevinden, 1858'de uzaklaştırıldı. Aynı yıl bu göreve beşinci kez getirildi. 1863'te azledildi. 1866'da Meclis-i Vâlâ üyeliğinden tekrar kaptan-ı deryalığa getirildi. 1867'de Meclis-i Ali'ye tayin edildi ve son Osmanlı kaptan-ı deryası olarak tarihe geçti. Çünkü bu tarihte kaptan-ı deryalık, Bahriye nazırlığına dönüştü. 1868'de vefat etti. "Mehmet Ali Paşa", *Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar*, c.II, s.105.

aralarında paylaştığı ortaya çıkınca, Mehmet Ali Paşa görevden alınarak Kastamonu'da ikamete mecbur edilmiştir. Mehmet Ali Paşa, Fransız sefaretine müracaat ederek müdahale edilmesini istemişse de Serasker Rıza Paşa, itibarlı bir zat olduğundan bunu engellemiştir. Mehmet Ali Paşa görevden alınmış, Kastamonu'da ikamete mecbur edilmiştir.¹⁰⁰ O, affedilerek İstanbul'a döndükten sonra işsiz kaldığı zamanlarda bile İncirliköyü vs. yerlere gidip dolaşmakta ise de yine de vakarına halel getirmemiştir.¹⁰¹

Ahmet Cevdet Paşa'ya göre, Sultan Abdülmecit Tanzimat ricalinin yaptığı birçok işten haberdardır; Abdülmecit Han bir pehlivan gibi attan inip kimseye iltifat etmeden içeriye girince, Sadrazam Âli Paşa'nın korkudan dizlerinin bağı çözülüp merdiveni güç bela çıkmıştı. Refi'a Sultan'ın altmış bin kese akçe borcundan bahsederek söze başlayan Sultan Abdülmecit, Mehmet Ali Paşa'ya hitaben: *"Sen bunu bilirdin. Niçin mâni olmadın?"* demiş, o: *"Haberim yok."* diye cevap vermişse de: *"Kethudası olacak Eşref katırı senin adamın değil midir? Anı sen kethüda etmedin mi. Siz bunları yapıyorsunuz tâki ben kederden öleyim deyü. Lâkin Abdülmecid düşmanlarını gönderir de sonra gider."* diye söyledikten sonra Mehmet Ali Paşa, Sultan'ı inandırmak istemiş, bunun üzerine Sultan daha da sinirlenerek: *"Senin yeminlerine inanılmaz. Mukaddema Softaları da ayaklandıran sen değil misin? ...Sen Aziz Efendi'ye taraftarsın. ...Hâin herif sen din ü devlete ve pâdişâhına hâinsin. hem kaatilsin..."* diyerek tepki göstermiştir.¹⁰² Ahmet Cevdet Paşa, Mehmet Ali Paşa'nın el altından suhteleri tahrîk edip ayaklanma çıkardığını,¹⁰³ bu ayaklanma nedeniyle onun padişahın gücenmesine sebep olduğunu ve ayrıca Abdülaziz taraftarı olduğu söylentisinin de bu gücenmede etkili olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁴

Mehmet Ali Paşa, padişahın kız kardeşi Adile Sultan ile evliydi. Cevdet Paşa; onun, Abdülaziz'in cülûs töreninde düğün fodulu gibi dolaştığını ve sanki onu tahtta kendisi geçirmiş ve kendisi de atabeyi gibi, hükmeder tavırda görünmeye çalıştığını anlatmaktadır. Mehmet Ali Paşa, saltanat müsteşarının makamına geçerek geceleri bile sarayda kalmaktaydı. Hâlbuki on gün öncesinde Sultan Abdülaziz'in yanında Rıza Paşa ile Mehmet Ali Paşa'nın isimleri anıldığı zaman Padişah: *"Pederimi ikisi bitirdiler. Karındaşıma dahi anlar ettiler."* demiş, Ahmet Cevdet Paşa bunu gayet gizli bir şekilde haber almıştı. Mehmet Ali Paşa saraydan kız almanın verdiği yakınlıkla *"biraz müddet atıp tutsa bile"* bu tavırları padişaha ağır gelerek çok geçmeyip ölçülü bir şekilde itibar eden basiret sahipleri indinde cüzamlı olmuştu. Mehmet Ali Paşa, büyük nazırlardan sayıldığından kendisini *"vasıyy-i saltanat"* olarak görmüştür. Bir defasında Sultan Abdülaziz'e, Abdülmecit Han'ın vefatında: *"Sadrazam ile Rıza Paşa Murad Efendi tarafına gidiyorlardı. Anları ben çevirdim."* diyerek aslı esas olmayan sözlerle padişahı vehme ve ıstıraba uğratmıştır.¹⁰⁵

Mehmet Ali Paşa, rakiplerini uzaklaştırarak nüfûzunu korumak ve ikbâlinin bekası için Abdülaziz'i aslı olmayan yalanlarla kandırmaktaydı. Hatta bununla da yetinmeyerek validesini de makul olmayan şeyler söyleyerek dehşete düşürmekteydi. Bu davranışlar Cevdet Paşa'nın

100 *Tezâkir I*, s. 36-37.

101 *Tezâkir II*, s. 60.

102 *a.g.e.*, s. 54-55.

103 *Tezâkir IV*, s. 66.

104 *a.g.e.*, s. 38-39.

105 *Tezâkir II*, s. 147-148.

düşüncesine göre devlet bendeliğine yakışır bir durum olmayıp bu hareketleri saygın devlet adamları indinde “*hiyânet*” olarak nitelendirilmekteydi.¹⁰⁶

1.6.Ali Galip Paşa (1829-1858)¹⁰⁷

Fethi Paşa'nın vefatından hemen sonra Evkaf-ı Hümayun Nazırı Ali Galip Paşa tophane müşirliğini istemiş, Ferik Ethem Paşa ve Fethi Paşa-zâde Mahmut Paşa da benzer teşebbüslerde bulunmuştu. Ahmet Cevdet Paşa'ya göre: “*Damat paşaların bu teşebbüsleri çocukluk idi.*” Çünkü Ali Galip Paşa'nın istediği makam adı bir mansıp değildi ki talep edilsin veya verilsin. Damat Paşalar acemilikleri nedeniyle böyle isteklerde bulunmaktaydılar.¹⁰⁸

Ahmet Cevdet Paşa, Ali Galip Paşa'nın özelliklerinden bahsetmektedir: Ali Galip Paşa, *anlayışlı ve kuvvetli hafızası olan bir şahıstı*. Küçük iken babası ile Paris'e gidip Fransızca öğrenmiştir. Ayrıca İstanbul'da Arapça ve Farsça okudu ise de pederinin “*gayet nazlısı ve oğullarının en sevgilisi olup*” pek aldırış etmediğinden bu tahsili başaramadı. Ancak ağızdan belleyerek hayli bilgisi olup okuma ve yazma konusunda kardeşlerinden üstündü.¹⁰⁹ Babası onu çok sevdiğinden her istediğini yapar, yaptırır ve onun dilediğini azl veya tayin ettirirdi. Enderun halkını hoşnut etmek için pek çok paralar sarf ettiğinden başka saray kadınların ve saray ağalarının hatırı için birçok ehil olmayan kişiyi memuriyetlere getirmiştir. Böylece devletin düzenini bozacak birçok uygunsuz işi yapmaya mecbur olmuştu. Kısa boylu, küçük cüsseli, hafif vücutlu olması dolayısıyla Fatma Sultan kendisini beğenmemiş ve aralarında sevgi oluşmamıştır. Bâbîâlî'de terbiye görerek derece derece mertebe kat ederek gelmiş olsaydı devletin işine yarayacak bir zat yetişmiş olurdu. Damad-ı Şehriyâri Ali Galip Paşa, kendisini taşıyan kayıkçıların sarhoş olması dolayısıyla bir İngiliz vapuruna çarpan kayıktan düşmüş, iyi bir yüzgeç olan hamlacısı, Paşa'yı çıkarmak istemiş ancak, Paşa ona pek sık sarıldığından ikisi de boğulmuşlardır.¹¹⁰ Naaşı İstanbul'a getirilip babasının türbesinde defnedilmiştir.

1.6.1. Tanzimat Dönemi Politikaları ve Ali Galip Paşa

Ahmet Cevdet Paşa, Ali Galip Paşa üzerinden yaptığı değerlendirmede, Tanzimat Dönemi devlet ricalinin bilgisizlik ve dikkatsizliklerini de ortaya koymaktadır. Onun verdiği bilgilere göre; Avusturya tüccarından bir şahsın Tunus'ta birinden alacağı olup, borçlu olan kişiyi Tunus valisi katlederek mallarını müsadere etmiş; Avusturyalılar tacirin, maktulden alacağının verilmesini istemişlerdi. Bunu da 1782 tarihinde korsanlar hakkında Osmanlı Devleti tarafından Avusturya'ya verilmiş olan senede istinât etmişlerdi. Halbuki bu senet korsanlardan Avusturya tüccar sefâyinine zarar erişirse Devlet-i Aliye tarafından karşılanacağına dairdi. Ali Galip Paşa'nın başkanlığında bir komisyon oluşturulmuş, komisyondakiler bu olayın hangi senede olup olmadığını düşünmediklerinden yahut bilmezlikten gelerek gaflet yoluna gitmiş,

106 *a.g.e.*, s. 150.

107 Mustafa Reşit Paşa'nın oğludur. 1829 yılında İstanbul'da doğdu. Devlet hizmetine sadaret mektupçu kaleminde başladı. 1851'de Abdülmecit'in kızı Fatıma Sultan ile evlendikten sonra hızla yükseldi. Vezir rütbesiyle Meclis-i Ahkam-ı Adliye üyesi, Hazine-i Hassa nazırı, 1856'da Hariciye, ardından Evkaf nazırı oldu. Boğaz'da 1858 yılında bir deniz kazasında öldü. Özgün besteleri vardır. *Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c.I, (2. baskı), İstanbul, YKY, 2008, s.474-475.

108 *a.g.e.*, s. 41

109 *a.g.e.*, s. 70.

110 *a.g.e.*, s. 69-70-71.

tazminatın ödenmesi düşüncesini benimsemişlerdi. Müteakiben Ali Galip Paşa Hariciye nazırı olunca, hazineden Avusturyalılara yirmi sekiz bin kese tazminat verilmek üzere bir kıt'a mazbata tanzim olunmuştur. Bu mazbata meclis-i mahsus-ı vükelada görüşülürken sadrazam olan Giritli Mustafa Paşa "*senet lakırtısını anlayamayıp*" senedi iddia sahibi tüccara verilmiş bir tahvil zannederek: "*Çünkü senedi var şimdiye dek niçin istememiş?*" demesi huzurda bulunanlar arasında gülüşmelere neden olmuştur. Lakin; Mustafa Paşa gülüşmeyi hak ediyor ise de sair hazır bulunanlar da azarlanmaya müstehak idiler. Zira bahsedilen senet mecliste okunmuş iken birisi dikkat edip de: "*Bu senet korsanlara mahsusdur. Mevzû-ı bahs da'vaya ta'allûku yoktur.*" diyen olmayıp ödenmesini kabul edivermişler, sadece Maliye nazırı itiraz etmişti.¹¹¹

Bu madde henüz uygulanmadan Ali Galip Paşa azledilerek yerine, Ali Paşa Hariciye Nezaretine getirilmiş, Avusturya sefâretini on üç bin keseye ikna eylemiş ve herkes ona teşekkür etmişti. Ahmet Cevdet Paşa: "*Bu paranın üst tarafının kimlere verileceğini soran olmamıştır.*" diyerek o dönem devlet yöneticilerini rüşvete göz yummakla suçlamıştır. Ali Galip Paşa, pek mahcup olmuş ve gayet küçük düşmüştür. O, Ali Galip Paşa'nın rüşvet almayacağına olan itimadını belirtmiştir. Ahmet Cevdet Paşa'ya göre, Ali Galip Paşa her ne kadar bir şey almamış ve almayacak olsa bile bu hususta şüphe altında kalmıştı. Avusturya tüccarı Beharof'un belirli bir miktar akçeyi komisyon heyetine vereceğini sefarete söylemiş olmasına dayanarak, bunun komisyona verilecek akçe olduğu sonucuna varmıştır. Hesabının sorulmasının hükümetin boynunun borcu olduğunu dile getirmiştir.¹¹²

Hazine-i Hassa Nazırı Ali Galip Paşa, hazinenin sekiz yüz bin kese borcunun çözüme kavuşması için padişaha başvurmuş, padişah da: "*İçinden idare olunsun. Olur biter yoluyla gidilsin.*" demiş ve bunun üzerine Ali Galip Paşa muzdarip ve hayretler içerisinde kalarak Mustafa Reşit Paşa'ya müracaat etmiştir. Ayrıca gençliği nedeniyle hazinenin borcundan etrafta bahsetmişti. Hâlbuki bu tür müracaatlar öteden beri doğrudan Saray'a yapılmaktaydı. Hazinenin borcundan dışarıda bahsedilmesi büyük bir hata idi. Bu sebeplerden dolayı Ali Galip Paşa, Meclis-i Ali Tanzimat azalığına memur edilerek yerine Muhtar Paşa Hazine-i Hassa nazırı olmuştu.¹¹³ Yine Ahmet Cevdet Paşa, Tanzimat ricali arasındaki tartışmalarda saray kadınlarının harcamalarının miktarı hakkında rakamlar vermektedir. Padişah, Refi'a Sultan'ın altmış bin kese akçe borcundan dolayı Mehmet Ali Paşa'yı azarlarken, Ali Galip Paşa'yı işaret ederek: "*Bu borç maddesine ibtidâ bu köstebek kılıklı herif sebeb oldu. Bunu bir vakit Hâzine-i hassa nâzırı etmiştik. Bana Fatıma Sultan'ın otuz bin kese akçelik borcunu gösterdi. Ol vakit babasının fesâdından korkuyordum. O cehennem oldu kurtulduk. Lâkin bu babasından müfsîd olacak.*" diyerek onu azarlamıştır.¹¹⁴

111 a.g.e., s. 32.

112 a.g.e., s. 33-34.

113 a.g.e., s. 8-9.

114 a.g.e., s. 55.

2. Diğer Osmanlı Ricalı

2.1.Şeyhülislam Arif Efendi(1791-1858)¹¹⁵

Mehmet Arif Efendi, açık fikirli ve Tanzimat yeniliklerini tasvip eden bir anlayışa sahipti. Şeyhülislamlığı döneminde kadılık ve naiplik mesleğinde bir süreden beri görülen aksaklıkları gidermek için bazı yeni düzenlemeler yapmıştı¹¹⁶.

Müslümanların, Ferman'ın hayata geçmemesi konusunda ümitler besledikleri, Islahat Fermanı'nın ilanından dolayı Vükelay-ı Hazıraya kırıgın oldukları, onların aleyhinde olup kınadıkları Ahmet Cevdet Paşa'nın tespitleri arasındadır. Bu tepkilerden Şeyhülislam Arif Efendi de nasibini almıştı. O, bütün maddeleri desteklemiş olduğundan Müslümanlar tarafından ayıplanmıştı. İnsanlar; "Eğer işin içinde Reşit Paşa ile şeyhülislam-ı sabık Arif Hikmet Bey bulunsaydı böyle olmazdı. Tekalifin bazı mertebe tebdili kabil olurdu." diye söylenmeye başlamışlardı. Vükelay-ı Hazıra bu nedenle ehl-i İslam arasında azarlansa, yerilse de ecnebiler arasında övülmüş ve bu yolla Mustafa Reşit Paşa'ya galebe çalmışlardı.¹¹⁷

Ahmet Cevdet Paşa, meşhur devlet adamlarından Mustafa Reşit Paşa ile Ali ve Fuat Paşalar arasındaki soğukluğun bazı dönemlerde şiddetlendiğini anlatmıştır. Devlet ricalı arasındaki guruplaşmalarda Arif Efendi'nin, Mustafa Reşit Paşa tarafından desteklenmesine ve sevilmesine rağmen Ali Paşa taraftarı olduğunu dile getirmiştir. Halbuki onu, Makam-ı Meşihat'e Mustafa Reşit Paşa getirmişti.¹¹⁸ Reşit Paşa 1857'de beşinci defa sadrazam olduğunda Şeyhülislam Arif Efendi, kuvvetli bir şekilde Ali Paşa taraftarlığı yürüttüğünden Reşit Paşa, ona gücenerek bu sevgisinden el ayak çekmek zorunda kalmıştır.¹¹⁹ Burada dikkat çeken nokta şeyhülislamların nüfuzlarının eskisi kadar olmasa da hala devam ettiği. Çünkü sadrazamların veya sadrazam olmak isteyen ricalin, şeyhülislamı ya da bu makama gelebilecek kişileri kendi tarafına çekmeye çalıştığı açıkça görülmektedir.

Boğdan kaymakamlığı kapışması da Osmanlı devlet ricalini zor durumda bırakmıştı. Fransız elçisi kendi isteğine göre kati bir sonuç istemekte, İngiliz ve Avusturya elçileri ise: "İntihabın feshi suret-i Devlet-i aliyye'nin istiklâline dokunur." demekteydiler. Şeyhülislam Arif Efendi bu konu görüşülürken; "Mukaddemâ beş gün te'hir hakkında verdiğimiz karârı anlar tağyir ettirdiler. Burası istiklâle münâfi değil mi idi. Her biri kendi menfa'atleri için bir suret-i der-miyân ediyor. Biz de ne yapacağımızı şaşırдық." diyerek aslında devlet adamlarının Avrupa

115 Kazasker Meşrepzade Ali Efendi'nin torunu Şatırzade Emin Efendi'nin oğludur. İstanbul'da 1791'de doğdu. Devrin tanınmış âlimlerinden dersler aldı. 1817'de girdiği müderrislik sınavında iptida-i haric derecesiyle müderris oldu. Şeyhülislamların nezaretinde bulunan vakıflar müfettişliği ve nüfus tahrir memurluğu görevlerinde bulundu. Uzun süre müderrislik yaptı. Ardından kadılık mesleğine geçerek 1835 yılında Galata kadılığına tayin edildi. Cami'al İcareteyn adlı fıkıh kitabının kaynaklarına inip ilaveler yaparak yeniden düzenledi ve II. Mahmut'a sundu. Bunun üzerine kendisine Mekke kadılığı payesi verildi. Kısa süre Kassam-ı askeri olarak görev yaptı. İslam hukukunda derin bilgisi nedeniyle iki defa fetva emaneti görevi verildi. Daha sonraları İstanbul kadılığı ve Anadolu kazaskerliği payelerine yükseltildi. Kudüs Kâmâme Mâbedi meselesinin halledilmesi ve Anadolu teftişi gibi geçici görevlerde bulundu. 1846'da Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye azalığına getirildi. Bir yıl sonra bu görev üzerinde kalmak şartıyla bilfiil Anadolu Kazaskeri oldu. 1852 yılında Anadolu kazaskerliğine atandı. 1854'te şeyhülislamlık makamına getirildi. 1858'de vefat etti. "Arif Efendi Meşrepzade", *TDVİA*, c.3, s.365.

116 İbşirli, s.365.

117 *a.g.e.*, s. 69-70.

118 *Tezâkir I*, s. 85-86.

119 *Tezâkir II*, s. 4.

devletlerinin sefirleri karşısında bazen ne kadar çaresiz kaldıklarını ortaya koymaktadır. Cevdet Paşa bu durumu: “*Umûr-ı hariciyyemiz böyle muhtel ve müşevveh olup umûr-ı dahiliye ise bütün yüzü üstüne bırakılmış idi.*”¹²⁰ demek suretiyle ortaya koymaktadır.

Yine O, Arif Efendi'nin kişisel özelliklerinden bahsetmektedir. Arif Efendi; Ahmet Cevdet Paşa tarafından kimseyi sevmeyen, herkese buğz eden, kindar bir zat olarak tarif edilmiştir. Arif Efendi, Mehmet Ali Paşa'dan bekletilmenin intikamını almak istemekte, bu nedenle Mustafa Reşit Paşa'nın dönmesi için çaba sarf etmekteydi.¹²¹ Ahmet Cevdet Paşa, Arif Efendi'nin ikna yeteneği hakkında da bilgiler vermektedir; Softalar Vakası dolayısıyla Arif Hikmet Bey azledilince, Arif Efendi şeyhülislam olduğunda bir yolunu bularak Yahya Efendi'yi kandırıp ders vekâletini kabûl ettirmişti. Yahya Efendi, buna benzer işlerle uğraşmaktan nefret eder bir şahıs olduğu için ara sıra affını rica etmiş, Arif Efendi ise her defasında bir yolunu bularak onu avutmuştur. Arif Efendi'nin, fıkıh ilminde yeterli malumatı vardı ve muhakeme yeteneği mükemmeldi. Uzun müddet Meclis-i Vala azalığında bulunduğundan, devlet işlerine vakıftı. Gerçekten yararlı bir adam, işini layıkıyla yapan, kuvvetli azmi ve mukavemeti çok olan bir şahıstı. Ölümü göğüs hastalığının çok şiddetlenmesi sonucu olan Arif Efendi'nin cenâze namazı çok kalabalıktı.¹²² Cevdet Paşa, cenaze merasimlerinden yola çıkarak devlet adamlarının, rical ve halk arasında sevilip sevilmediklerine dair kanaata ulaşmaktaydı.

2.2. Şeyhülislam Arif Hikmet Efendi (1786-1859)¹²³

Son dönem Osmanlı âlimleri arasında önemli bir yere sahiptir. 12.000 ciltlik bir kütüphanesi vardı. Okuma ve yazmaya çok düşkünlüğü, klasik tarzda yazdığı şiirleri, cömertliği, konağını şair ve sanatçıların toplandığı yer haline getirmesiyle de bilinen bir şahıstır¹²⁴.

Ahmet Cevdet Paşa, Arif Hikmet Bey'in, Mustafa Reşit ve Ali paşalar arasındaki mücadelede bazen tarafsız kalmayı tercih ettiğini ifade etmişti. Onun belirttiğine göre Mustafa Reşit Paşa; öteden beri Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey'e çok fazla teveccüh gösterirken, Arif Hikmet Bey çekinerek ve ihtiyatlı davranarak iki taraf arasındaki mücadele de (Reşit Paşa ve Ali Paşa) sessiz kalarak her ikisini de kırmak istemezdi. 1853'te Arif Hikmet Efendi, Suhte Olayında seyirci gibi davrandığından Mustafa Reşit Paşa, Ona gücenmişti.¹²⁵

120 *a.g.e.*, s. 29.

121 Arif Efendi, Mehmet Ali Paşa sadarete geldiğinde onu tebrik etmek için gitmiş ancak, Mehmet Ali Paşa haremnden çıkmakta geç kalınca hemen oradan ayrılmış, bütün ısrarlara rağmen dönmemişti. Paşa'ya kininin nedeni bu idi. *Tezâkir I*, s. 38-39.

122 *Tezâkir II*, s. 68-69-71.

123 Şeyhülislam Arif Hikmet Bey, 1786 yılında İstanbul'da doğdu. Babası III. Selim Devri kazasker ve nakibüleşraflarından İbrahim İsmet Bey'dir. Arif Hikmet, müderris payesi alarak 1796'da ilmi ve edebi çalışmalarına başladı. 1814'te hacca gitti. Daha sonra sırasıyla Kudüs (1816), Mısır (1820) ve Medine (1823) kadılıklarında bulundu. 1829'da nüfus tahrir işlerine nezaret etmek üzere Rumeli'de görevlendirildi. Seyit olması dolayısıyla bir yıl sonra nakibüleşraf, 1833'te Anadolu kazaskeri ve 1838'de Rumeli kazaskeri oldu. Ertesi yıl Meclis-i Ahkam-ı Adliye azalığına, ardından da Rumeli müfettişliğine getirildi. 1846'da şeyhülislam tayin edildi. Bu görevde yedi buçuk yıl kadar kaldı. Sultan Abdülmecit dönemindeki Softalar Vakasında müsamahakâr davrandığı için azledildi (1854). Yerine tayin edilen Arif Efendi ölünce ikinci defa şeyhülislamlığa getirilmesi söz konusu olduysa da Ali Paşa engelledi. 1859 yılında İstanbul'da vefat etti. Klasik tarzda şiirler yazmıştır. Mustafa L. Bilge, “Arif Hikmet Bey Şeyhülislam”, *TDVİA*, c.3, İstanbul 1991, s.365-366.

124 , Bilge, s.365-366.

125 *Tezâkir IV*, s. 65-66.

Ahmet Cevdet Paşa, Arif Hikmet Bey'in 1859 yılında vefatı dolayısıyla onun kişiliği ile ilgili tespitlerde bulunmuştur. Onun gözünde, Arif Hikmet Bey, Millet-i İslamiye için yeri doldurulamaz bir şahıstı. Üç dilde (Türkçe, Arapça ve Farsça) şiir yazmaya kadir ve dolayısıyla Arapça nesir yazımında mahir ve çeşitli fen konularında yeteneği su götürmez bir gerçektir. Rical arasında haramdan sakınan, dine bağlılığı ile tanınan, haysiyetli, namuslu, büyük bir devlet adamıydı. "*Osmanlı beldelerinden başka, İran, Turan(Türkistan) ve Hindistan'da bile tanınmaktaydı.*" Cevdet Paşa, tahminen on iki bin cilt kadar kitabı olan Arif Hikmet Bey'i, asrının büyük adamlarından biri olarak görüp hayatının ayrıntılı olarak yazılması gerektiğine inanmaktadır.¹²⁶

2.3.Rifat Paşa (1807-1857)¹²⁷

Ahmet Cevdet Paşa, Tezakir adlı eserinde Rifat Paşa'nın devlet adamlığı hakkında bilgiler vermiştir. Rifat Paşa, devlet işleri ilgili alınacak kararlarda şöyle bir düşünceye sahiptir: "*... eğer yaptığımız şeyler iyi ise ma'zûlîni de çağıralım ki anlar da hissedar-ı meserret olsunlar ve eğer fena ise anları da bu fenalıktan hisse-mend etmeli...*"¹²⁸ Gayet zeki ve nutku gayet berrak bir şahıstı. Fakat işlerinde pek kararsız ve tereddüt gösterirdi. Serveti çok fazla, hanesi açık bir kişiydi. Şanı, şerefi büyük olan bir aileden gelmekteydi. Ancak makam ve mevki hırsı pek fazla olduğundan, devlet görevindeyken azil korkusu ve görevde olmadığı sırada ise devlette mevki elde etme telaşı nedeniyle rahatsız idi. Ahmet Cevdet Paşa, bu bilgilerin yanında onun organize etme yeteneğinden hayranlıkla bahsetmiştir. Mustafa Reşit Paşa merhum, bir gece haremli selamlıklı olarak onun yalısında misafir olduğunda Cevdet Paşa'da beraber gitmiştir. Rifat Paşa, gece boyunca çok kalabalık olan misafirlerini kusursuz bir şekilde ağırlamıştır.¹²⁹

1857 yılında meşhur Rifat Paşa vefat etti. Rifat Paşa'nın vefatının ardından Cevdet Paşa, Fuat Paşa'nın bulunduğu bir ortamda: "*Bence bunun en teessüf edilecek ciheti böyle bir açık hanenin kapanmasıdır ki fi-ma-ba'd açılmamak üzere kapandı. ...zira bundan sonra zamane böyle şeylere müsa'ade etmeyecektir ve İstanbul'da mevcut olan açık haneler hep böyle açılmamak üzere kapansa gerektir. İşte benim İstanbul'ca en ziyade teessüf ettiğim keyfiyet budur.*" dediğini, Paşa'nın da bu sözünü takdir ettiğini ifade etmiştir. Fuat Paşa'nın vefatında dahi böyle misafir ağırlayan konakların Ali, Mısırlı Mustafa ve Kamil paşaların daireleri olduğunu, onlardan sonra İstanbul'da böyle konakların kalmadığını üzülen dile getirmiştir. Bununla ilgili şöyle bir benzetme yapmıştır: "*Sanki İstanbul güzel bir bağçe olup bu daireler dahi anın güzel çiçekleri idi. Bu çiçekler bâd-ı hazan ile soldu. İstanbul güz mevsiminde yalnızca*

126 *Tezâkir II*, s. 73.

127 1807 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Masarifat nazırı Hacı Ali Bey'dir. Ailesinin maddi durumu oldukça iyi olduğundan çocukluğunda rahat bir hayat sürdü. Enderun Mektebi'ndeki eğitiminden sonra Hazine Odasında görev aldı. Sonra Sadaret Mektubi Odasına verildi. II. Mahmut'un Edirne ve Gelibolu ziyaretlerinde bulundu. Çalışkanlığı Pertev Paşa tarafından fark edildi. Çok genç yaşta devlet sırlarına vakıf olmayı başardı. 1834 yılında Amedi vekaleti görevine, daha sonra ise Viyana büyükelçiliği görevine atandı. Burada Avusturya başbakanı Prens Meternich'le samimi bir dostluk kurdu. Mısır Meselesinin hallindeki çabaları dolayısıyla Sadaret müsteşarlığı görevine getirildi. 1841 yılında Hariciye nazırı oldu. kısa süren nazırlık görevinden azledildi. Daha sonra Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye azalığı, ikinci kez Viyana sefirliği, 1848 yılında Maliye ve Hariciye nazırlığı görevlerinde bulundu. 1853 yılında Fuat Paşa'nın Rus baskıları karşısında istifa etmesi dolayısıyla yeniden Hariciye nazırı oldu. O da Rus baskısı ve bazı eleştiriler karşısında istifa etmek zorunda kaldı. Meclis-i Tanzimat azalığı görevi sırasında 1857 yılında vefat etti. Yaşar Semiz, "Sadık Rifat Paşa (1807-1857) Hayatı ve Görüşleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.1, 1994, s.135-138.

128 *a.g.e.*, s.19-20.

129 *a.g.e.*, s.17.

yeşillikten ibaret bir çayır oldu.”¹³⁰

2.4.Rıza Paşa (1809-1877)¹³¹

Ahmet Cevdet Paşa, Rıza Paşa'nın sadrazamlığı döneminde devlet ricalinin iyi geçinip devleti güzel bir şekilde yönettiklerini, mali dengeyi gözetdiklerini anlatmıştır. Bu dönem ricalinin güzel ömür sürdüğünü ve pek çok servet edindiğini söylemiştir. Ancak, onların dışarıda itibar kazanamadıklarını, rüşvet ve adam kayırmayla suçlandıklarını söylemektedir. Bundan dolayı Abdülmecit'in, Rıza Paşa'yı azlettiğini ve yerine Mustafa Reşit Paşa'yı tayin ettiğini ifade etmektedir.¹³²

Paşa, Tanzimat ricalinin birbirlerine karşı çevirdikleri entrikaları bilmekte ve bu durumu eleştirmektedir; Mahmut Paşa'nın Cidde valiliğine tayininde tereddüt ortaya çıkınca Rıza Paşa'nın bunu fırsat bilerek Maliye Nâzırı Safveti Paşa'nın rakibi olan Hasib Paşa'yı İstanbul'dan göndermek için: “*Hasib Paşa'nın ma'lûmat-ı sâbıkası vardır. Pek âlâ Cidde vâlisi olur.*” diye padişaha telkinde bulunduğunu, Hasip Paşa'nın ise padişahı dinledikten sonra: “*Ben pek ihtiyâr oldum. Artık taşralara gidecek mecâlim kalmadı. Lâkin Safveti Paşa'nın Cidde için pek münasip...*” olduğunu ifade ettiğini anlatmıştır. Vükelanın böyle yekdiğerinin uzaklaştırılmasıyla meşgul olduğunu, saltanat gemisinin ise bir karının hevesiyle batma emareleri gösterdiğini ve buna üzülmemenin mümkün olmadığını belirtmiştir.¹³³

Sadrazamlıktan azledildikten sonra sarayın havasını tutanların en başında Rıza Paşa gelmekteydi. Cevdet Paşa onu, askerlikle ilgili uygulamalarından dolayı eleştirmiştir. Bir takım gençleri askerlik mesleğine almak, mertebe kat ettirerek kısa zaman zarfında zabıt yapmak ve asker içindeki delikanlıları yaverlikle yanına alıp uşak tarzında kullanmak gibi askerlik namusuna muhalif hal ve hareketlerde bulunduğunu anlatmaktadır. Askere aylık verilemediği halde, gerek kendisi gerek ona yakın kimseler devlet malını aşırma ve rüşvet işleriyle meşgul olmaktadır. “*Ne Hak'tan utanırlar ve ne de halktan sıkılırlar.*” idi. 1861'de Rıza Paşa görevden alındığı zaman Fransız sefaretî takımını bundan hoşnut olmayarak: “*Rıza Paşa hırsızdır denilirse Kapudan Paşa(Mehmet Ali Paşa) kadar değildir*” diyerek alenen itiraz etmişlerdi.¹³⁴

130 a.g.e., s.18.

131 Tam adı Hasan Rıza Paşa'dır. Memiş Ağa adlı bir atarın oğludur. II. Mahmut zamanında saraya alındı. 1839'da Abdülmecit, padişah olunca vezirlikle mabeyn müşirliğine, ardından da hassa müşirliğine getirildi. Sekiz defa seraskerlik, kaptan-ı deryalık, üç defa Bahriye nazırlığı, üç defa Tophane nazırlığı, iki defa da Ticaret nazırlığı yaptı. Bu görevleri sırasında Bursa, Halep, Selanik, İzmir ve Konya valiliklerinde çok kısa süreler bulundu ve 1877'de vefat etti. “Rıza Paşa Maddesi”, *Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c.II, (İkinci Baskı), İstanbul, YKY, 2008, s.464.

132 *Tezâkir I*, s. 9-10

133 *Tezâkir II*, s. 65-66.

134 a.g.e., s. 150.

2.5.Ömer Paşa (1806-1871)¹³⁵

Askerliği iyi bilen, harp sanatından anlayan namuslu bir kumandandır. İngiliz yanlısı bir politika izlemiştir¹³⁶. Hersek bölgesine görevlendirilen Serdâr-ı Ekrem Ömer Paşa usul gereği padişahı ziyarete gittiğinde padişah: *“İnşallah muvaffak olur gelirsin. Fakat beni bulamayacaksın. ...Beni karılarım kızlarım bitirdi.”* demiştir.¹³⁷ Ahmet Cevdet Paşa, Abdülmecit'in kötü gidişin farkında olduğunu, bunun birçok sebebini bildiğini ancak, bir şey yapamadığından dolayı rahatsız olduğunu anlatmaktadır.

Ahmet Cevdet Paşa, Ömer Paşa'nın Karadağ Meselesinde izlediği politikanın, fatihlik kazanmagibicahilcegayretlerini nedeniyle, devletin başına büyük belalar açtığını ifade etmiştir.¹³⁸ Yine, Serdâr-ı Ekrem Ömer Paşa'nın Paris Antlaşması'ndan beri Bağdat valiliğini istediğini, fakat kendisine pek güvenilemeyeceğini belirtmiştir. Ömer Paşa, Arnavutluk, Doğu ve Bosna'da yaptığı muharebelerde şöhret kazanmış onan bir kumandan olduğundan kumandanlık mahareti vardı. Ancak, *“umûr-ı mülkiyeye vukufu olmadığından bulunduğu yerlerde umûr-ı mülkiyeyi ihlal ve memleketin ileri gelenlerini perişan ede-geldiğinden”* mülki işlerde istihdamı uygun görülmemekteydi. Ömer Paşa, aynı zamanda padişahın damadı Mehmet Ali Paşa'ya çatarak onun yardımıyla Karadağ'ı fethedeceğini söyleyerek devletin başına bir de Karadağ Meselesi çıkarmış olduğundan politik meselelerde kendisine pek güvenilmemekteydi. Nâmık Paşa'nın Bağdat valiliğine rağbet etmemesi üzerine Bağdat valiliği Ömer Paşa'ya verilmişti.¹³⁹

2.6. Fethi Paşa (1801-1858)¹⁴⁰

Fethi Paşa ve Mustafa Reşit Paşa bazen birlikte, bazen de birbirlerine muhalif durumdaydılar. Zaman zaman ikisi de aynı anda devlet hizmetinde ya da ikisi de devlet görevinden azledilmiş durumda ve yahut yek-diğeri ile mücadele ederek, mutlu ve beğenilen kişiler olmuşlar, nihayet Mustafa Reşit Paşa sadrazam iken vefat ettiğinde Fethi Paşa da onu takip etmiştir. Fethi Paşa senelerden beri göğüs hastalığına müptela olduğundan tütün içilen odada duramazdı. 1858'de bu hastalıktan vefat etmişti. Vefat dolayısıyla Ahmet Cevdet Paşa,

135 Macar-Hırvat karışımı bir aileye mensuptur. Müslüman olmadan önceki adı Mihaylo Latos'tu. Öğrenimini Avusturya İmparatorluğu harp akademisinde tamamladı. Bu ülkenin ordusunda görev aldıktan sonra 1828'de Osmanlı Devleti'nin hizmetine girdi. Müslüman olarak Ömer Lütfi adını aldı. Yabancı dil bilmesi ve askerliği Avrupa'da öğrenmesi nedeniyle süratle terfi etti. Ferik rütbesini alarak Macarlar ve Ruslara karşı Eflak'ı korumakla görevlendirildi. Burada yaptığı başarılı savunma savaşları dolayısıyla rütbesi müşirliğe yükseltildi. 1853'te General Gorçakof'a bir ultiमतom vererek Eflak'ı boşaltmasını istedi. Reddedilmesi üzerine Kırım Harbi başladı. Balkanlarda çıkan isyanları bastırdı ve 1853'te Oltetina Muharebesi'nde Rusları yendi. 1854'te serdar-ı ekrem olarak Rusya üzerine gönderildi. 1856'te Kürdistan ıslahına memur edildi. Daha sonra Irak ve Hicaz orduları müşirliğinde bulundu. Bir ara Bağdat valiliği yaptı. 1862'de Hersek, 1866'da Girit İsyanlarını bastırmakla görevlendirildi. 1869'da Hassa Müşiri oldu ve iki yıl sonra öldü. *Yaşam ve yapıtlarıyla Osmanlılar*, c.II, s.426.

136 Abdullah Saydam, “Ömer Lütfi Paşa(1806-1871)”, TDİA, C.34, İstanbul, TDV, 2007, s,74-76.

137 *a.g.e.*, s. 129.

138 *Tezâkir I*, s. 16.

139 *Tezâkir II*, s. 34-35.

140 Fethi Ahmet Paşa 1801 yılında Rodoslu Ahmet Hafız Ahmet Ağa'nın oğlu olduğu için Rodosizade diye de anılmaktadır. Sutan II. Mahmut'un kızı ile evli olduğundan Damat Fethi Ahmet Paşa'da denilmektedir. 1830'da Ferik, 1833'te Viyana büyükelçisi ve müşir, daha sonra da valilik ve Paris elçiliği görevlerinde bulundu. Bundan sonraki devlet hizmeti sırasında Ticaret nâzırı, Meclisi Vâlâ reisi, Harbiye nâzırı ve Tophane müşiri oldu. 57 yaşında iken ölünce Divanyolu'nda II. Mahmut Türbesi bahçesine gömüldü. Türk müzeciliği çalışmalarına katkıları oldukça önemlidir. <http://www.biyografya.com/biyografi/9462>, 21.11.2017.

garip bir olay olarak gördüğü Sultan Abdülmecit'in rüyasını anlatmıştır; Sultan Abdülmecit kendisi Tophane Meydanı'nda iken iki kuyruklu yıldızdan birinin parça parça, diğerinin heyetiyle düştüğünü görmüştür. Mustafa Reşit Paşa'nın vefatından sonra Sadaret önünde bu rüyayı vükelaya tekrar anlatarak: "*İşte biri çıktı diğeri dahi kim bilir kimdir.*" diye söylemiş, Fethi Paşa'nın rahatsızlığı dolayısıyla ziyaretine gidenler gelip padişah'a "*Dünden bu gün daha iyicedir.*" dediklerinde Padişah kendi rüyasına itimat ederek: "*İyi amma ölecektir.*" dermiş. Heyetiyle düşen yıldız Fethi Paşa'yı işaret ettiği gibi, parça parça düşen yıldız ise Mustafa Reşit Paşa'nın haline uymaktadır. Sahip olduğu meziyetlerin her parçası bir tarafa kalmış ve en büyük parçalarının varisi Ali ve Fuat Paşalar olmuştur.¹⁴¹

2.7. Rüşdi Paşa (1811-1882)¹⁴²

Son derece dürüst, asla rüşvet almayan, kanunları iyi bilen, zeki, ciddiyetten ayrılmayan ve güzel konuşan bir devlet adamıydı. Mazul iken iyi bir tenkitçi olmasına rağmen, iktidara geldiğinde pek bir icraat gösterememiştir. Devletin yıkılışının kaçınılmaz olduğuna ve kurtarılmasının mümkün olmadığına inanmaktaydı¹⁴³. Muzâyaka-i mâliyye mükemmel olduğu halde kaimenin düşmesi nedeniyle altın fiyatının günden güne yükselmesi uygulamayı tamamıyla bozmuştu. Bu durum böyle devam ettikçe maliye işlerinin düzeltilmesinin mümkün olmayacağı anlaşıldığından Rüşdi Paşa kaimenin kaldırılmasına ve toplanmasına karşılık İstanbul'un gelir getiren mallarından ve yapılarından bir yardım parası toplanmasına karar vermiştir. İş o kadar başarılı olmuştur ki kaimelerin yalnız elli bin kesesinin karşılığı eksik kalmıştı. Lakin Rüşdi Paşa, kalan kısmı da tedarik etmek üzere iken padişah paraya sıkıştığından Maliye Nazırı Hasib Paşa'dan para istemiştir. O da yakılmak için hazineye gönderilmiş olan kaimelerden yüz bin kesesini Saray'a vermiştir. Bu durum karşısında Rüşdi Paşa, kederinden ya da hiddetinden hastalığa yakalanarak harem dışarı çıkamaz olmuştur. Ahmet Cevdet Paşa, bu haberin gizliden duyulduğunu ve Rüştî Paşa'nın hastalığının bu rivayetin doğruluğuna delil olarak gösterildiğini söylemektedir.¹⁴⁴

141 a.g.e., s. 41-42-43.

142 Şubat 1811'de Sinop'un Ayandon kazasında doğdu. Asıl adı Mehmet Rüşdi'dir. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra orduda görev aldı. Arapça, Farsça ve Fransızca öğrendi. Yabancı dil bilmesi dolayısıyla hızla yükselerek serasker tercümanlığına getirildi. Mütercim lakabıyla şöhret buldu. 1839'da miralay, 1843'te mirliya, ardından Dar-ı Şura-yı Askeri'ye üye oldu. 1845'te ferikliğe terfi etti. 1847'de Hassa Ordusu müşirliği, 1851'de seraskerlik ardından yine Hassa Ordusu müşirliği görevlerine getirildi. 1854'te Meclis-i Tanzimat üyesi, 1855'te ikinci defa serasker oldu. 1856'da azledildi. 1859'da getirildiği sadrazamlık görevinden 1860'ta azledildi. 1861'de getirildiği seraskerlik görevinden 1863'te ayrıldı. 1866'da ikinci defa sadrazamlığa tayin edildi. Rusya'nın çıkabilecek bir Yunan savaşında müdahalesini önlemek için istifa etti. 1867'de beşinci defa serasker oldu. 1872'de üçüncü defa getirildiği sadaretten 1873'te istifa etti. 1876'da dördüncü defa sadrazamlık görevi verildi. Aynı yıl görevi bıraktı. 1878'de beşinci defa sadrazam oldu. II. Abdülhamit tarafından azledildi. 1882'de vefat etti. Abdullah Saydam, "Mütercim Rüşdi Paşa (1811-1882)", *TDVİA*, c.32, İstanbul, TDV, 2006, s.202-203.

143 Saydam, s.203.

144 a.g.e., s. 97-98.

2.8. Şeyhülislam Sa'düddin Efendi (1798-1866)¹⁴⁵

Sa'düddin Efendi ilim ve fazilet sahibi bir şahıs olmayıp kadı zümresinden olduğu halde mühim vekilliklerde bulunarak ilmi alçak gönüllülükle tahsil etmiş, işten anlar, becerikli, güzel konuşan ve işini layıkıyla yapan bir kişiydi. Mekki-zâde zamanında pâye-i mücerrede¹⁴⁶ almış idi. Ârif Hikmet Beyefendi, Meşihat'a geldiğinde payesi iyileştirilerek azledilmiş, üçüncü kademedeki kadı sırasına geçirilmişti. O zamandan tam on iki sene sonra Şeyhülislam olmuştu.¹⁴⁷ Şeyhülislam Sa'düddin Efendi, Ahmet Cevdet Paşa'nın Mekke-i Mükerrreme pâyesinden İstanbul pâyesine yükseltilmesine yönelik emre uymamıştı. Ahmet Cevdet Paşa, Sa'düddin Efendinin kendisinin yükselmesini istemediğini belirtmiştir. Onun *câhil-i cesur* ve temkinli bir şeyhülislam olduğunu, ilim ve eğitimin kadrini bilmediğini, gayet resmiyeti seven biri olup, Mekki-zâde'yi taklit ederek bu tür işleri yapmamak için çok direndiğini söylemektedir. Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa, şeyhülislâma haber gönderince Sa'düddin Efendi çaresiz iradeyi onaylamak zorunda kalmıştır.¹⁴⁸

2.9. Mahmut Nedim Paşa (1818-1883)¹⁴⁹

Padişahı, keyfi idareye sevk edecek telkinâtı sayesinde göze girmişti. Sadrazam olunca Ali Paşa'nın aile, dost ve arkadaşlarını görevden uzaklaştırmıştı. Yanlış yönlendirmeleriyle Abdülaziz'in halk nazarında itibar kaybetmesine, izlediği Rus yanlısı politikalar ile de devletin Avrupa'da yalnız kalmasına neden olmuştu. Takip ettiği Rus yanlısı politikaları onun "*Nedimof*" diye anılmasını sağlamıştır.¹⁵⁰ Bu dönemde Ahmet Cevdet Paşa, kendi menfaatini kollayan Mahmut Nedim Bey ve Şevket Bey için ağır ifadeler kullanmıştır.¹⁵¹

145 İstanbul'da doğdu. Hoca Sadeddin Efendi'nin soyundan gelen Müderris Abdülhamit Efendi'nin oğludur. Tahsilini tamamladıktan sonra kadılık mesleğine girip Anadolu'nun bir çok kazasında görev yaptı. Bir süre sonra maliye hazinesi miri kitabetine getirildi. Meclis-i Ziraat üyesi oldu. 1846'da Evkaf-ı Hümayun müfettişi olarak Trabzon'a gönderildi. 1856'da kazasker payesine ulaştı. 1858'de Meclis-i Vala üyeliğine, Arif Efendi'nin vefatı üzerine de aynı yıl şeyhülislamlığa getirildi. Bu görevde beş yıl kaldı. 1863'te görevden alındı 1866'da vefat etti. Mehmet İbşirli, "Sâdeddin Efendi (1798-1866)", *TDVİA*, c.35, İstanbul 2008, s.388-389.

146 Ulemaya mahsus mühim ve memuriyetsiz bir rütbe.

147 *a.g.e.*, s. 72.

148 *a.g.e.*, s. 126-127.

149 1818 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Mahmut Nedim Paşa'nın babası Bağdat valisi Gürcü Mehmet Necip Paşa'dır. Eğitimi tamamlandıktan sonra 1831 yılında Sadaret mektupçu muavini görevine getirildi. 1841 yılından itibaren Amedi kaleminde çalışmaya başlamıştır. Mustafa Reşit Paşa tarafından fark edilmiş ve 1847'de Sadaret mektupçuluğuna atanmıştır. 1849'da amediliğe, 1853 yılında Divan-ı Hümayun beylikçiliğine, 1854 yılında ise Hariciye müsteşarlığına getirilmiştir. 1855'te Mustafa Reşit Paşa sayesinde vezir rütbesi verilerek Sayda valiliğine tayin edildi. Aynı yıl Şam, 1857'de ise İzmir valisi oldu. 1858'de Meclis-i Tanzimat üyeliği, yine aynı yıl Ticaret nazırlığı görevinde bulundu. Bu görevden 1859'da azledildi. 1860 yılında Trablusgarb valisi oldu. Yedi yıllık hizmetinden sonra görevden affını istedi. 1897'de Meclis-i Vala üyesi oldu. Ali Paşa ile arası iyi olmadığından, sürekli görev değişikliği yapmak zorunda kaldı. Ali Paşa'nın ölümü üzerine sadrazam oldu ve makamını korumak için padişahın isteklerine uygun davrandı ve Tanzimatçıları merkezden uzaklaştırdı. Devleti Rus yürüncesine soktuğundan "*Nedimof*" olarak adlandırıldı. 1872 yılından görevden alındı. Bir süre Kastamonu valiliği yaptıysa da azledilerek Trabzon'a sürüldü. 1873 yılında Adan valisi oldu. 1875 yılında azledildi ve aynı yıl Şura-yı Devlet başkanı daha sonra da sadrazam oldu. Rus etkisi bu dönemde devletin başını ağrıtan sorunların büyümesine ve Avrupa'yla yeni sorunlar yaşanmasına neden oldu. Medrese öğrencilerinin gösterileri sonucu 1876'da azledildi. Çeşitli görevler ifa ettikten sonra 1883'te vefat etti. "Mahmut Nedim Paşa", *Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c.II, (2. baskı), İstanbul, YKY, 2008, s.69.

150 *Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c.II, s.69.

151 *Tezâkir I*, s. 16-17.

Mustafa Reşit Paşa zümresinden olmasına rağmen, Fransızlarla da iyi geçinmeye çalışırdı ancak, Rusya yanlısı idi.¹⁵² Ahmet Cevdet Paşa, Mahmut Nedim Paşa'yı liyakati olmadığı halde bazı makamları istediği için tenkit etmiştir. Mahmud Nedim Paşa, Meclîs-i Tanzimât ya Meclîs-i Vâlâ reisliklerinden birine veyahut Hâriciye Nezâretine tâyin edilmemesinden dolayı eski sadrazama gücenip bazı hareketleriyle eski sadrazamı gücendirmekteydi. Eğer sadrazam, sadareten el çekme durumunda kalırsa, güya yeni heyet ile birlikte hareket ediyormuş gibi görünür ve öteki tarafı tekmeleyecek gibi bir davranış içerisinde bulunurdu. Oysaki yabancı dil bilmediğinden Hâriciye Nezâretini ümit etmesi kendi düşüncesizliği idi. Meclîs-i Tanzimât'ta daima; kanunlar, nizamname ve lâyhaları hazırlanmakta olup kendisi bu işe muktedir değildi. Meclis-i Vâlâ reisliği ona güvenilip verilemiyordu. Kısacası Mahmut Nedim Paşa, hayli zamandan beri kendisine layık gördüğü görevlere getirilmemesinden dolayı hoşnut değildi. Hoşnut olmadığı rical ise ondan nefret eder bir halde idi.¹⁵³

2.10. Şekip Paşa (?-1854)¹⁵⁴

Birkaç seneden beri Osmanlı Devleti'nde tedavülde olan Avusturya mangırlarından memlekete büyük zarar gelmiştir. Bu esnada banka teşekkülü gündeme geldiğinden mecidiye altınları yüz yirmi beş kuruştan bir defada yüz on üç kuruşa indiği sırada, Avusturya mangırları yarı yarıya inivermişti. İnsanlar bundan tamamen zarar etmişti. Bunun asıl sebebi merhum Şekip Paşa'nın Avusturya tercümanlarının yalvararak istemeleri üzerine tezkireyi yazdırıp, onların samimiyetine dayanarak Avusturya mangırlarının kullanımına ruhsat vermiş olmasıdır. Bu ortaya çıkınca halk, onun hakkında *merhum* yerine *mahrum* Şekip Paşa demeye başlamıştır.¹⁵⁵

Sonuç

Ahmet Cevdet Paşa, Tanzimat Dönemi devlet ricali ve onların izlediği politikalar hakkında bazen çok ince ayrıntılara da inmek suretiyle bilgiler vermektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta onun, bu bilgileri verirken eleştiriye tabi tutmasıdır. Devlet ricali hakkında değerlendirmeler yaparken -sevip sevmediğine bakmaksızın- hem olumlu yönlerini hem de olumsuz yönlerini ortaya koymaktan çekinmez. Bu bilgileri verirken devletin işleyişinde görülen aksaklıkları da gün yüzüne çıkarmaktadır. Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin işleyişine müdahale şekilleri onun eserlerinde açıkça ortaya konulmaktadır.

Osmanlı devlet ricalinin kendi aralarındaki sürtüşmeler, bu mücadelelere Avrupa devletlerinin sefirlerinin karışması, devlet adamlarının kendi konumlarını güçlendirmek için Avrupa devletlerinden birinin veya bir kaçının desteğini sağlama çabaları, devletin bozulan

152 *Tezâkir II*, s. 25-26.

153 *Tezâkir II*, s. 92.

154 Tam adı Mehmet Şekip Paşa'dır. Divan-ı Hümayun kaleminde yetişti. 1833'te Petersburg elçiliği baş katibi olarak görev aldı. 1837'de amedi oldu. 1839'beylükçülüğe yükseldi ve Meclis-i Ahkam-ı Adliye azalığına getirildi. 1840'ta Hariciye müsteşarlığı görevine atanarak, Londra Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ni temsil etti. 1840'ta Mısır meselesini çözümleyen anlaşmayı imzaladı. 1841'de Meclis-i Vala üyesi, 1844'te Hariciye nazırı oldu. Lübnan'daki olayları bastırmada sert tedbirler alması Londra sefirliğine atanmasına neden oldu. 1846'da Viyana sefirliğine atandı. 1848'de azledildi. 1854'te Sadaret müsteşarlığına, daha sonra da Meclis-i Vala reisliğine getirildi. Aynı yıl vefat etti. Sadrazam Ahmet Arif Paşa'nın babasıdır. *Yaşam ve yapıtlarıyla Osmanlılar*, c.II, s.578-579.

155 *a.g.e.*, s. 9

yönetim ve ekonomisinin düzeltilmeye çalışılması, devlet ricalinin rüşvete yönelmesi ve iltimasın ön planda olması Ahmet Cevdet Paşa'nın özellikle üstünde durduğu noktalardır. Ahmet Cevdet Paşa'nın, devlet ricali hakkında verdiği bilgiler incelendiğinde; devletin kötü gidişini engellemeye yönelik çabalar sarf edildiği, bazen devlet adamlarının sorunların çözümünde acz içinde kaldıkları da görülmektedir. Saray kadınlarının israfa varan harcamaları karşısında devlet adamlarının çaresizliği ve saraya yaranma isteği onun anlatımlarında açık bir şekilde dile getirilmektedir. Fuat Paşa ve Ali Paşa gibi devlet ricali bazı durumlarda direnebilmişlerdir. Ancak, bu direnişin bedeli azledilmek olmuştur.

Ahmet Cevdet Paşa, Tanzimat Dönemi devlet adamları arasında birçok bakımdan karşılaştırmalar yapmaktadır. Ona göre, Mustafa Reşit Paşa devrinin en büyük adamlarındandır. Osmanlı Devleti'nde diplomasi usulünün mimarı odur. Fuat Paşa ile olan dostluğundan onun hakkında daha dikkatli bir dil kullanmaktadır. Onu yetenekli, hazır cevap, konuşması düzgün biri olarak tanımlar. Birçok yerde eleştirmekten de geri durmaz. Ali Paşa'yı pek sevmemektedir. Ancak başarılarından övgüyle söz etmektedir. Ona göre, Ali Paşa, istibdada yatkın, kendi çevresini düşünen, nutku iyi olmayan bir şahıstır. Diğer devlet ricali için de önemli değerlendirmeler yapmıştır. Ahmet Cevdet Paşa, sadece objektif tarihçilik anlayışıyla Tanzimat Dönemi devlet ricalini değerlendirmekle kalmamış, çağını aşan yorumlarla, aslında her dönemde iyi bir devlet adamı nasıl olmalıdır sorusunun cevabını da Tanzimat ricali üzerinden vermiştir.

Kaynakça

Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, C.I, Ankara, TTK, 1991.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, C.II, Ankara, TTK, 1991.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, C.III, Ankara, TTK, 1991.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, C.IV, Ankara, TTK, 1991.

Baykara, Tuncer. "Mustafa Reşid Paşa'nın Medeniyet Anlayışı", *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*, Ankara 1985, s.49-52.

Bilsel, Cemil, "Tanzimat'ın Harici Siyaseti", *Tanzimat*, C.II, İstanbul, MEB, 1999, s.661-699.

Çiçek, Kemal, "Mehmed Emin Paşa, Kıbrıslı (1813-1871)", *TDVİA*, C.28, Ankara, s.463-464.

<http://www.biyografya.com/biyografi/9462>, 21.11.2017.

Kodaman, Bayram, "Mustafa Reşid Paşa'nın Paris Sefirlikleri Esnasında Takip Ettiği Genel Politikalar", *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*, Ankara 1985, s.71-75.

Kuran, Ercüment, "Reşit Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul, MEB, 1964, s.701-705.

Köprülü, Orhan F., "Fuat Paşa, Keçecizade (1815-1869)", *TDVİA*, C.13, İstanbul 1996, s.202-205.

Beydilli, Kemal, "Ali Paşa Mehmed Emin (1814-1871)", *TDVİA*, C.2, İstanbul 1989, s.425-426.

İbşirli, Mehmet, "Arif Efendi Meşrepzade", *TDVİA*, C.3, s.365.

İbşirli, Mehmet, "Sâdeddin Efendi (1798-1866)", *TDVİA*, C.35, İstanbul 2008, s.388-389.

Bilge, Mustafa L., "Arif Hikmet Bey Şeyhülislam", *TDVİA*, C.3, İstanbul 1991, s.365-366.

"Rıza Paşa Maddesi", *Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C.II, (İkinci Baskı), İstanbul, YKY, 2008, s.464.

Saydam, Abdullah, "Mütercim Rüşdi Paşa(1811-1882)", *TDVİA*, C.32, İstanbul, TDV, 2006, s.202-203.

Saydam, Abdullah, "Ömer Lütfi Paşa (1806-1871)", *TDİA*, C.34, İstanbul, TDV, 2007, s.74-76.

Semiz, Yaşar, "Sadık Rifat Paşa (1807-1857) Hayatı ve Görüşleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.1, 1994, s.135-145.

Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, C.I, (2. baskı), İstanbul, YKY, 2008.

Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, C.II, (2. baskı), İstanbul, YKY, 2008.